

LITURGISCH

VADEMECUM

Inhoudsopgave

Inleiding	4
I Liturgie in het algemeen	6
A. Liturgische kalender	6
Het Paastriduum	6
De zondag	6
De rangorde van de liturgische dagen	7
Eigen kalender van de parochie	7
Aanvang van de zondag of een hoogfeest	7
B. De liturgische kleding	8
Liturgische kleding voor afzonderlijke functies	8
De liturgische kleuren	9
C. Inrichting van priesterkoor en kerk	9
Het priesterkoor	9
Het tabernakel	10
Dooptvont	10
Biechtstoel	10
D. Brood en wijn voor de Eucharistie	11
E. Heilige vaten	11
F. Lichaamsexpressie in de liturgie	11
Eerbiedsbetuigingen	11
Kus	11
Kniebuiging	11
Lichaamsbuiging	12
Buiging van het hoofd	12
Houding van de handen	12
De houdingen van de gelovigen	13
Staan	13
Zitten	13
Knielen	13
G. De gewijde stilte	13
H. Gebruik van wierook	14
I. Bloemversiering	14
J. Taken en functies in de liturgie	15
Bisschop	15
Priester	15
Diaken	15
Lekengelovigen in het algemeen	16
Bijzondere taken van lekengelovigen	16
II Eucharistieviering	17
A. Voorbereiding	17
In de sacristie	17
Altaar, zetel, ambo en credens	17
B. Openingsritten	18
Intocht	18
Begroeting	18
Schuldbelijdenis	18
Kyrie	19
Gloria	19
Collectagebed	19
C. Liturgie van het Woord	19
Op zondagen en hoogfeesten	19

D.	De eucharistische liturgie	21
	Klaarmaken van de gaven	21
	Eucharistisch gebed	22
	Communieritus	23
E.	De slotriten	24
III	Bijzonderheden rond de Eucharistie	25
A.	Concelebratie	25
	eucharistisch gebed	26
	communiceren	26
B.	Communie (onder twee gedaanten)	27
	Toelating tot de communie	27
	Wijze van communiceren	27
C.	Zang in de Eucharistie	28
D.	Staf en mijter in pontificale vieringen	29
	tijdens een eucharistieviering	29
	tijdens de viering van het vormsel	29
	bij aanstellingen en wijdingen	29
	tijdens de vespers of lauden	29
IV	Vieringen bij speciale gelegenheden	30
A.	Gezinsvieringen	30
B.	Huwelijksvieringen	30
C.	Uitvaartvieringen	30
	De uitvaart zelf	30
	Avondwake voorafgaande aan de uitvaart	31
	In het crematorium	31
D.	Carnavalsmissen	32
V	Woord- en communievieringen	32
	ziekencommunie	32
	communieveringen in de kerk	32
VI	Oecumene	33
	Huwelijk	34
	Doopsel	34
	Uitvaart	34
VII	Het bewaren en vereren van de Eucharistie	34
VIII	Het doopsel van kinderen	35
IX	Opname in de kerk van volwassenen	36
X	Het vormsel	37
XI	Het sacrament van boete en verzoening	38
XII	Het sacrament van het huwelijk	38
XIII	Het sacrament van de ziekenzalving	40
XIV	Het getijdengebed	41
XV	Zegeningen	41
	Index	43

Inleiding

De liturgie is de actieve deelname van de gelovigen aan het heilswerk van Christus, de hogepriester (Hebr. 8, 9). Het is het hoogtepunt waarnaar de Kerk in al haar handelen streeft en tevens de bron waaruit al haar kracht voortvloeit. Daarom is en blijft het voor de Kerk van het grootste belang om zorg en aandacht te hebben voor de heilige liturgie, zodat de rijkdom ervan voor gelovigen ontsloten wordt en hun geloof wordt gevoed en versterkt.

Met dit uitgangspunt voor ogen heeft de dienst liturgie van het bisdom dit Liturgisch Vademecum samengesteld. Het is bedoeld als een praktische handreiking voor allen die in parochies verantwoordelijkheid dragen voor de liturgische vieringen. Puntsgewijs zijn er de belangrijkste aandachtspunten in opgenomen die bijdragen aan een waardige en zorgvuldige viering van de liturgie in al haar facetten. Zo wil dit vademecum een handzaam naslagwerk zijn, dat veel informatie die in verspreide bronnen zoals het Altaarmissaal en de diverse ritualen reeds voorhanden was, nu meer overzichtelijk bijeenzet en het daardoor meer toegankelijk maakt voor de parochiepraktijk. We menen dat het hierdoor niet alleen gemakkelijker wordt om de kwaliteit van de liturgische vieringen te bewaken, maar dat dit vademecum tevens een bijdrage kan leveren aan een grotere liturgische eenduidigheid binnen parochies, iets wat de samenwerking ten goede komt.

We hopen dan ook dat dit Vademecum in alle parochies van ons bisdom goede diensten zal bewijzen en spoedig de beknopte liturgische vraagbaak zal blijken te zijn die ons voor ogen stond. Uiteraard kunt u met al uw vragen of suggesties terecht bij de dienst liturgie. Ook voor overige informatie, adviezen en ondersteuning kunt u een beroep op ons doen. Dit alles vanuit de gemeenschappelijke doelstelling om de actieve en bewuste deelname van de gelovigen in ons bisdom aan de liturgie te bevorderen, zodat overal op gepaste en aansprekende wijze ons geloof in de drie-ene God kan worden gevierd 'tot lof en eer van zijn naam en tot welzijn van heel zijn heilige Kerk'.

Dienst Liturgie

Bisdom van 's-Hertogenbosch

DECREET

Ik verklaar dat dit Liturgisch Vademecum overeenkomt met de voorschriften en aanwijzingen in de liturgische boeken van de Kerk en dus bindend is. Tevens zijn de bijzondere toepassingen in dit Vademecum die onder mijn competentie vallen door mij als zodanig vastgesteld. Ik bid dat dit Vademecum voor allen die in het bisdom van 's-Hertogenbosch voor de liturgie werkzaam zijn, een zegen en een praktische hulp moge zijn.

's-Hertogenbosch, 29 september 2011 op het feest van de H.H. Aartsengelen,

Mgr. drs. A.L.M. Hurkmans,
bisschop van 's-Hertogenbosch

I LITURGIE IN HET ALGEMEEN

A. Liturgische kalender

1. Het directorium, dat ieder jaar door de Nationale Raad voor Liturgie (NRL) wordt uitgegeven, geeft aan welk misformulier of welk getijdengebed er op een bepaalde dag genomen moet of kan worden.
2. Het misformulier op de zondagen in de sterke tijden van het jaar (advent, kersttijd, veertigdagentijd en paastijd) kan nooit door een ander misformulier worden vervangen. Op deze liturgische regel worden geen uitzonderingen gemaakt, noch vanwege 'pastorale redenen', noch vanwege bijzondere plechtigheden zoals priesterjubilea, parochiefeesten, en installatieplechtigheden.

Het Paastriduum

3. Op Palmzondag mogen alleen tijdens de Eucharistie palmtakken worden gewijd. Woord- en communievieringen op die dag zijn niet toegestaan.
4. Op Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Stille Zaterdag wordt er volgens aloud gebruik geen Eucharistie gevierd dan die van de viering van het Laatste Avondmaal op Witte Donderdag. Op die dagen zijn er geen communievieringen dan alleen tijdens de Liturgie van Goede Vrijdag.
5. De vieringen van Palmzondag en van het Paastriduum, dus tot en met eerste Paasdag, kunnen alleen door een priester worden geleid.
6. De communie kan men tijdens het triduum naar de zieken brengen op Witte Donderdag en Goede Vrijdag. Op Stille Zaterdag wordt slechts in voorkomende gevallen het viaticum gegeven en er mag op die dag geen ziekencommunie gegeven worden.
7. Uitvaartvieringen die niet uitgesteld kunnen worden tot na Pasen kunnen op eenvoudige wijze, aangepast aan de aard van de betreffende dag, gehouden worden volgens het de brochure 'uitvaartliturgie in de het paastriduum' dat het Bisdom hiervoor heeft uitgegeven. Bij dergelijke uitvaartvieringen wordt geen communie uitgereikt.
8. Op Goede Vrijdag en Stille Zaterdag, worden - noch voor een uitvaart noch voor een andere viering - de klokken geluid. Volgens het aloude gebruik van de Kerk zwijgen de klokken vanaf het *gloria* op Witte Donderdag tot aan het *gloria* van de Paaswake - ook bij uitvaart en andere vieringen -.
9. De Paaswake kan pas worden gevierd als de zon is ondergegaan. Dit is omdat de Paaswake het karakter heeft van een nachtwake naar de morgen van de verrijzenis toe. Door een eerdere wordt de symboliek ontkracht van het licht van Christus' verrijzenis dat straalt in de donkere en doodse nacht van de wereld. Het Paastriduum, van Witte Donderdag tot en met de Paaswake is één doorlopende viering. Daarom is het liturgisch onmogelijk vóór de Paaswake een kinderviering of welke viering dan ook te houden. Een eventuele gezinsviering hoort op de Paasmorgen of op de tweede Paasdag thuis.

De zondag

10. Voor christenen is de zondag – de dag van Jezus verrijzenis – de wekelijkse feestdag. Het is de dag waarop de gelovigen, indien maar enigszins mogelijk, samenkomen voor de Eucharistie. De Eucharistie is de centrale viering van de zondag. De deelname aan de Eucharistie is een verplichting. Daarnaast kan de zondag in de parochiekerken geheiligd worden door een gedeelte van het getijdengebed gezamenlijk te bidden of door een viering van het lof.
11. De liturgie van de zondagse eucharistieviering wordt gekenmerkt door drie schriftlezingen in de liturgie van het Woord. Om ernstige reden kan de eerste of tweede lezing worden weggelaten. Niet alleen de lezingen behoren tot de liturgie van het Woord maar ook de antwoordpsalm waarin de gemeenschap met

Gods Woord zelf acclameert op de eerste lezing. Het evangelie wordt ingeleid door het evangelievers dat buiten de veertigdagentijd altijd begeleid wordt door het alleluia.

12. Het gloria hoort (behalve in de advent en de veertigdagentijd) bij de zondagse liturgie en benadrukt het feestelijke karakter van de dag. Het gloria kan niet door een andere lofzang worden vervangen.
13. Ook de geloofsbelijdenis hoort als antwoord op de verkondiging van het Woord bij de zondagse liturgie. Slechts de apostolische geloofsbelijdenis (de twaalf artikelen) en het Niceanum-Constantinopolitanum (credo) zijn tijdens de Eucharistie toegestaan.

De rangorde van de liturgische dagen

14. Er zijn dagen die men als *hoogfeest* viert en als zodanig in het directorium zijn aangegeven. Deze dagen hebben net als de zondag drie lezingen, het gloria en de geloofsbelijdenis. Hoogfeesten die buiten de sterke tijden op zondag vallen, worden ook op die zondag gevierd. Binnen de sterke tijden worden de hoogfeesten naar wekdagen verplaatst.
15. De *verplichte hoogfeesten*, die als zondag gevierd worden, en niet altijd op een zondag vallen, zijn in Nederland: Kerstmis, de Hemelvaart van de Heer, Maria Moeder van de Heer (Nieuwjaar), Maria Tenhemelopneming en Allerheiligen. De eerste drie zijn ook burgerlijke feestdagen. De laatste twee niet, maar toch heeft de bisschoppenconferentie bepaald dat Maria Tenhemelopneming (15 augustus) en Allerheiligen (1 november) op de dag zelf gevierd moeten worden. De hoogfeesten mogen niet naar de zondag verplaatst worden, en de gelovigen worden op deze dagen geacht aan de Eucharistie deel te nemen. Bij voorkeur dient er in iedere parochie op de verplichte hoogfeestdagen een plechtige gezongen viering te zijn op een tijdstip dat zoveel mogelijk mensen eraan deel kunnen nemen. Ook op de vooravond van deze hoogfeesten kan aan de verplichting worden voldaan.
16. Van een iets lagere orde zijn de *feesten*. Zij hebben slechts twee (eigen) lezingen, en wel een gloria maar geen geloofsbelijdenis. Alleen feesten van de Heer, die op een zondag vallen, worden buiten de sterke tijden ook op zondag gevierd (dan zijn er drie lezingen en een geloofsbelijdenis).
17. Dan zijn er voor de wekdagen de *verplichte gedachtenissen* van de heiligen. Men gebruikt dan de openingstekst, communitiekst, de gebeden van de heilige en eventueel de eigen prelatie. Er is echter geen geloofsbelijdenis en geen gloria. Voor de lezingen neemt men bij voorkeur de lezingen van de dag en niet die van de heilige om de doorlopende lezingencyclus niet te veel te doorbreken.
18. Ten slotte zijn er *vrije gedachtenissen* van heiligen. Die kan men kiezen als de heilige in de parochie bekend is of als er een speciale devotie voor die heilige bestaat. Dan geldt hetzelfde als bij een verplichte gedachtenis. Als men de heilige niet kiest, neemt men het misformulier van de dag. Dat staat in de sterke tijden ter plaatse in het missaal aangegeven. Tijdens de tijd door het jaar neemt men het formulier van de voorafgaande zondag, een keuzeformulier uit het missaal of een votiefmis.

Eigen kalender van de parochie

19. Naast de algemene kalender van kerkprovincie en bisdom die men in het directorium vindt, heeft iedere parochie nog een eigen kalender. Hiertoe behoren het feest van de stadspatroon die in de parochies van de stad als feest mag worden gevierd, en het feest van de parochiepatroon en de patroon van de kerk welke als hoogfeest worden gevierd. Datzelfde geldt voor de verjaardag van de kerkwijding als de datum ervan bekend is. Buiten de sterke tijden mogen deze hoogfeesten naar de zondag worden verplaatst.

Aanvang van de zondag of een hoogfeest

20. Vanaf 16.00 uur op de vooravond van de zondag en van hoogfeesten dient het misformulier van de zondag of het hoogfeest te worden genomen (tenzij een aparte vigiliëviering in het missaal is voorzien).

B. De liturgische kleding

Liturgische kleding voor afzonderlijke functies

1. Het liturgische gewaad dat gemeenschappelijk is aan alle bedienaren in de liturgie is de albe. Als de albe niet passend is aan de hals, wordt deze met een amict gedragen zodat de dagelijkse kleding helemaal bedekt is. Ook wordt een singel gebruikt als de albe te lang of te ruim valt. Acolieten (ook bisschoppen, priesters en diakens buiten de Eucharistie) kunnen toog en superplie dragen.
2. Het is passend dat alle liturgische gewaden (paramenten) worden gezegend (zie Klein Rituele blz. 321). De korte ritus buiten de mis kan ook door een diaken worden verricht.
3. De eigen liturgische kleding *voor de priester tijdens de viering van de Eucharistie* is over de basiskleding (albe met eventueel amict en singel):
 - stola; beide uiteinden recht afhangend, eventueel achter de singel;
 - kazuifel.De stola en kazuifel zijn in de voorgeschreven liturgische kleur. De stola wordt onder het kazuifel gedragen. Bij een eucharistieviering wordt altijd een kazuifel gedragen; het is niet toegestaan de mis te vieren in alleen albe en stola. Ook bij een concelebratie dragen bij voorkeur alle priesters een kazuifel. Dan is het echter toegestaan dat alleen de hoofdcelebrant een kazuifel draagt en de concelebranten een albe en stola.
Het concelebreren in een toog, superplie en stola is niet toegestaan.
Het is niet toegestaan dat priesters een dalmatiek dragen.
4. De eigen liturgische kleding voor de diaken *tijdens de viering van de Eucharistie* is over de basiskleding (albe met eventueel amict en singel):
 - stola; over de linker schouder schuin over de borst;
 - dalmatiek (bij plechtiger vieringen).De dalmatiek en de stola zijn in de voorgeschreven kleur. De stola wordt onder de dalmatiek gedragen. Het is niet toegestaan dat diakens een kazuifel dragen.
5. De liturgische kleding voor de *priester* bij liturgische plechtigheden die hij leidt *buiten de Eucharistie* is:
 - albe (met eventueel amict en singel) zoals bij de mis ofwel toog en superplie;
 - stola; beide uiteinden recht afhangend;
 - eventueel bij plechtiger gelegenheden de koorkap.Koorkap en stola zijn in de voorgeschreven liturgische kleur.
6. De liturgische kleding voor de diaken *buiten de viering van de Eucharistie* is:
 - albe (met eventueel amict en singel) zoals bij de mis ofwel toog en superplie;
 - stola; over de linker schouder schuin over de borst.
 - Bij plechtiger gelegenheden kan de diaken, indien hij de priester assisteert of wanneer hij zelf een viering leidt, een dalmatiek dragen. Indien hij zelfstandig een viering leidt, kan hij ook een koorkap dragen. Stola, dalmatiek en koorkap zijn in de voorgeschreven liturgische kleuren.
7. Bij *de overbrenging van het H. Sacrament* over een iets grotere afstand en bij de zegen met het H. Sacrament gebruiken de priester of de diaken een wit schoudervelum. Tijdens de zegen houdt men de monstrans met het velum vast. De ciborie of de pyxis brengt men over terwijl men met de linkerhand in het velum de ciborie of de pyxis vasthoudt en met de rechterhand met het velum de ciborie bedekt.
8. Zijn priesters bij liturgische vieringen (met name de eucharistie) aanwezig en (con)celebreren zij niet, dan zijn zij bij voorkeur in koorkleding aanwezig. Dit geldt ook voor diakens als ze niet assisteren. Koorkleding is voor de seculiere clerus: toog en superplie. De stola wordt slechts gedragen op het moment dat de betreffende priester of diaken communiceert.
9. *Acolieten en misdienaars* dragen liturgische kleding: albe met indien nodig amict en singel óf toog en superplie.

10. *Buitengewone bedienaren van de communie* die tevens acoliet zijn dragen liturgische kleding (albe met indien nodig amict en singel óf toog en superplie) en nemen plaats in de altaarruimte. Buitengewone bedienaren van de communie die geen acoliet zijn, kunnen in liturgische kleding plaatsnemen op het priesterkoor of blijven in de kerk en komen na het 'Onze Vader' in civiele kleding bij het altaar staan.
11. Lectoren komen uit het volk en lezen in civiele kleding.
12. *Gebedsleiders* in vieringen op zondag bij afwezigheid van een priester dragen civiele kleding als ze tussen het volk zitten. Ze kunnen zich ook kleden als acoliet en nemen dan in de altaarruimte plaats. Wordt de viering geleid door een diaken, dan bekleedt hij zich met albe (eventueel amict en singel) en stola. En daaroverheen eventueel een dalmatiek of koorkap.
13. Voor pastorale werkers is geen apart liturgisch insigne voorzien. Zij kleden zich al naargelang hun liturgische functie.

De liturgische kleuren

14. De kleur van de liturgische gewaden tijdens de Mis en het Getijdengebed is:
 - Wit in de Paas- en Kersttijd. Bovendien in de vieringen van de Heer die niet zijn lijden betreffen; in vieringen van Maria, de engelen en heiligen die geen martelaar zijn.
 - Rood op Palmzondag, Goede Vrijdag en op Pinksteren; op vieringen van het lijden van de Heer, en vieringen van de martelaren.
 - Groen in 'tijd door het jaar'.
 - Paars in de Advent en de Veertigdagentijd; in missen voor overledenen.
 - Zwart eventueel in missen voor overledenen.
 - Roze eventueel op zondag Gaudete (3^e zondag van de Advent) en op zondag Laetare (4^e zondag van de Veertigdagentijd).
15. Op meer plechtige dagen kan men feestelijke of meer kostbare gewaden gebruiken ook al hebben ze niet de kleur van de dag.
16. Bij 'misformulieren bij de liturgie van de sacramenten en andere kerkelijke vieringen' gebruikt men de eigen kleur van de dag ofwel wit.
Bij 'misformulieren voor verschillende noden' gebruikt men de kleur van de dag of van de tijd of paars als zij een boetekarakter hebben.
Bij 'votiefmissen' gebruikt men de kleur die bij de betreffende mis past of de kleur van de dag of de tijd.

C. Inrichting van priesterkoor en kerk

Het priesterkoor

1. Er zijn drie belangrijke plaatsen op het priesterkoor voor de viering van de Eucharistie en de andere liturgische bijeenkomsten: het altaar, de ambo en de zetel voor de celebrant.
2. Het *altaar* dient altijd centraal op het priesterkoor te staan. Het altaar is het symbool van Christus. Het hoort daarom vast en onverplaatsbaar te zijn, het blad bij voorkeur vervaardigd van natuursteen. Het altaar dient, afgezien van de tijd tussen de viering van het Laatste Avondmaal op Witte Donderdag tot aan de Paaswake, altijd, ook buiten de vieringen met tenminste één dwaal bedekt te zijn.
3. Bij voorkeur is op het priesterkoor maar één altaar, dat, in nieuwere kerken, los van de achterwand moet worden opgericht zodat de priester er omheen kan gaan.
4. Staat het oude hoofdaltaar zo ver van de gelovigen af dat het de deelname bemoeilijkt, dan kan er dichterbij het volk een ander vast altaar worden opgericht. In dat geval mag het oude altaar niet bijzonder versierd worden. De aandacht moet gericht worden naar het altaar waaraan de Eucharistie wordt gevierd.

5. Is het priesterkoor klein en is het hoofdaltaar te waardevol om verwijderd te worden, is het veelal beter er geen ander altaar vlak voor te plaatsen. Men kan dan ook in de gewone ritus voor de eigenlijke Eucharistie het hoofdaltaar gebruiken, ook al staat de priester niet naar de gelovigen gericht.
6. De *ambo* is de plaats waar het woord Gods wordt verkondigd. Bij voorkeur is het een vaste ambo die niet verplaatst kan worden. Hij dient op kunstzinnige wijze vervaardigd te worden van waardig materiaal. De ambo dient bij het altaar te passen. De ambo wordt links of rechts op het priesterkoor geplaatst, zodanig naar voren dat de lezers goed zichtbaar en hoorbaar zijn.
7. Normalerweise is er maar één ambo, maar zijn er van oudsher twee en zijn deze van aanzienlijke kunsthistorische waarde, dan kunnen beide behouden blijven.
8. De *zetel van de celebrerende priester* moet teken zijn van zijn taak om de samenkomst van de gelovigen voor te zitten en het gebed te leiden. Hij staat daarom naar het volk gekeerd, midden achter het altaar of in symmetrie met de ambo links of rechts achter het altaar. Vanaf de zetel zit de priester het eerste gedeelte van de viering voor. Daarom dient daar een microfoon te staan tenzij de priester een reversmicrofoon gebruikt. De zetel van de priester dient waardig te zijn en passend bij altaar en ambo. De zetel voor de diaken wordt naast die van priesters geplaatst. De zitplaatsen voor de andere dienaren worden opzij geplaatst (niet richting volk) maar zodanig dat zij gemakkelijk hun dienst kunnen verlenen.
9. Op een niet al te opvallende plaats op of vlak bij het priesterkoor staat een credenstafel waarop alles wat voor de viering nodig is, kan worden klaar gezet.
10. De kandelaar met de Paaskaars staat in het priesterkoor vanaf de Paaswake tot en met Pinksteren. Alleen in deze periode is zij tijdens de vieringen ontstoken. Buiten deze tijd staat de Paaskaars bij het doopvont. Bij een uitvaart kan de brandende Paaskaars bij de baar worden geplaatst.

Het tabernakel

11. Het tabernakel waarin de Eucharistie bewaard wordt, dient geplaatst te worden in een voornaam gedeelte van de kerk, in het oog vallend en versierd. Er moet gelegenheid zijn vóór het tabernakel te knielen voor gebed. Het tabernakel in het oude hoofdaltaar mag ervoor gebruikt worden.
12. Het is beter dat er op het altaar waar de Eucharistie gevierd wordt, geen tabernakel staat waarin het Allerheiligste wordt bewaard.
13. In een kerk mag slechts één tabernakel zijn waar de Eucharistie permanent bewaard wordt.
14. Het tabernakel moet vaststaan, vervaardigd van stevig, ondoorzichtig materiaal en inbraakvrij.
15. Bij het tabernakel dient dag en nacht een olielamp, de zogenaamde Godslamp, te branden.

Doopvont

16. Omdat het doopsel de poort tot de Kerk en de andere sacramenten is, was het doopvont traditioneel geplaatst in een doopkapel vlak bij de ingang van de Kerk. Indien die kapel groot genoeg is, kan deze plaats behouden blijven. Men kan het doopvont ook in een ander gedeelte van de kerk plaatsen waar er meer gelovigen rondom heen kunnen zitten. Het doopvont plaatsen op het priesterkoor lijkt minder geschikt.

Biechtstoel

17. In iedere kerk in ons bisdom moet minstens één biechtstoel, waarin een rasterwerk in de tussenwand is aangebracht, beschikbaar zijn voor het sacrament van verzoening. Daarnaast is het mogelijk een biechtkamer in te richten.

D. Brood en wijn voor de Eucharistie

1. Het brood voor de Eucharistie moet van louter tarwemeel zijn en volgens de traditie van de Westerse Kerk ongedesemd. Het is ongeoorloofd gedesemd brood te gebruiken.
2. Vanwege de tekenwaarde is vereist dat de materie voor de Eucharistie, ook al is het ongedesemd, werkelijk kenbaar is als voedsel. De grote hostie moet zodanig zijn dat de priester ze in stukken kan breken zodat hij ze minstens aan enkele mensen kan uitreiken. Bij een groter aantal mensen kan men uiteraard ook kleine hosties gebruiken.
3. Voor coeliakiepatiënten kunnen glutenarme hosties worden geconsacreerd, die in een aparte pyxis bewaard worden. Zij mogen niet in contact komen met de gewone hosties en degene die ze uitreikt moet vlak tevoren zijn handen wassen. Volkomen glutenvrije hosties zijn geen geldige materie voor de Eucharistie. Zij die absoluut geen gluten kunnen verdragen moeten uit een kelk communiceren waaraan geen hostiepartikel is toegevoegd.
4. Men moet ervoor zorgen dat de hosties vers blijven.
5. De wijn moet zuivere druivenwijn zijn, rood of wit.
6. Men ervoor zorgen dat de wijn in een aangebroken fles niet bederft. Om dit tegen te gaan hebben de Nederlandse Bisschoppen het alcoholpercentage op 14% bepaald.

E. Heilige vaten

1. De heilige vaten moeten liefst uit edelmetaal vervaardigd zijn. Is dit niet zo dan moeten ze aan de binnenkant verguld zijn, zeker als er gevaar op roest bestaat.
2. Voor de hosties gebruikt men bij de viering van de Eucharistie bij voorkeur grotere hostieschalen waar tegelijk de grote hostie met kleine hosties kan liggen. Vanwege de tekenwaarde gebruikt men bij de viering liever geen grote traditionele cibories die op een kelk lijken. Men kan deze wel gebruiken voor het bewaren van de hosties in het tabernakel.

F. Lichaamsexpressie in de liturgie

Eerbiedsbetuigingen

Kus

1. Altaar en evangelieboek worden met een kus vereerd. Bij het begin van de mis wordt het altaar gekust door alle celebranten en ook door de diaken(s). Het evangelieboek wordt na het lezen van het evangelie gekust door degene die het evangelie gelezen heeft. Als dit een diaken is en de hoofdcelebrant is een bisschop, dan is het ook mogelijk dat de diaken het evangelieboek door de bisschop laat kussen; de diaken kan het echter ook zelf doen. Op het einde van de mis wordt het altaar alleen gekust door de hoofdcelebrant en de diaken.

Kniebuiging

2. De kniebuiging (rechterknie tot op de grond) is gereserveerd voor het H. Sacrament en ook, maar dan alleen vanaf de plechtige verering in de liturgie van Goede Vrijdag tot aan het begin van de paaswake, voor het kruisbeeld.
3. In de mis maakt de celebrant drie kniebuigingen: na het tonen van de H. Hostie, na het tonen van de kelk bij de consecratie en vóór de communie, vlak voor 'Zie het Lam Gods'. Deze kniebuigingen worden gemaakt met beide handen op het altaar. Eventuele concelebranten maken op dat moment een diepe buiging.

4. Als bij concelebratie de concelebranten de H. Hostie niet door de hoofdcelebrant krijgen aangereikt maar één voor één aan het altaar communiceren, maken zij een kniebuiging alvorens de hostie te nemen en uit de kelk te drinken. Hetzelfde geldt als zij aan het altaar alleen de kelk nuttigen.
5. Als het tabernakel met het Allerheiligste zich in het priesterkoor bevindt, maken de celebrant(en) en de bedienaren alleen aan het begin en het eind van de viering een kniebuiging in de richting van het tabernakel. Tijdens de viering wordt er niet voor het tabernakel geknield (of gebogen) behalve door degene die de cibories, voor het communie uitreiken, ophaalt of terugplaatst.
6. Bevindt het Allerheiligste zich buiten het priesterkoor, dan maken allen, telkens als zij het tabernakel passeren, een kniebuiging, tenzij men in processie passeert.
Hetzelfde geschiedt ook buiten de vieringen als het tabernakel zich op het priesterkoor bevindt.
7. Bedienaren die iets dragen (het processiekruis, kaarsen, wierookvat, evangelieboek enz.) maken in plaats van een kniebuiging een hoofdbuiging.
8. Tijdens de liturgie maken allen een kniebuiging op Kerstmis en tevens op 25 maart bij het 'Hij heeft het vlees aangenomen...' of 'die ontvangen is van de heilige Geest...' in het Credo.

Lichaamsbuiging

9. Een lichaamsbuiging of diepe buiging wordt gemaakt voor het altaar indien er geen tabernakel is.
10. Tevens bij de gebeden 'Heer, zuiver mijn hart' ('Munda cor meum') vóór het evangelie, 'In het besef van onze onmacht' ('In spiritu humilitatis') na het klaarmaken van brood en wijn; onder de geloofsbelijdenis bij de woorden 'Hij heeft het vlees aangenomen' of 'die ontvangen is van de heilige Geest' ('Et incarnatus est') en in de Romeinse canon bij de woorden 'Zend dan uw engel' ('Supplices te rogamus').
11. Eenzelfde buiging maakt de diaken als hij vóór de verkondiging van het evangelie de zegen vraagt aan de celebrant; ook de priester die het evangelie gaat lezen, vraagt op dezelfde wijze deze zegen aan de bisschop als deze hoofdcelebrant is.
12. De priester staat bovendien een weinig gebogen als hij bij de consecratie de woorden van de Heer uitspreekt.
13. Iedereen die bij de bisschop komt om een dienst te verrichten, maakt een diepe buiging. Hetzelfde gebeurt voor het weggaan; eveneens wordt voor de bisschop een buiging gemaakt als men hem passeert, behalve wanneer hij aan het altaar staat.

Buiging van het hoofd

14. Een lichte hoofdbuiging maakt men wanneer de drie Goddelijke Personen tegelijk genoemd worden, en ook bij de naam Jezus, de naam van Maria en van de heilige tot wiens eer de mis of het getijdengebed gevierd wordt.

Houding van de handen

15. Wanneer zij lopen of staan en verder niets te dragen hebben, houden priesters en dienaren de handen samen (handen omhoog gestrekt voor de borst, palmen tegen elkaar, rechterduim kruislings over de linker).
Het is ook mogelijk de handen met de vingers in elkaar gevouwen voor de borst te houden.
16. Als men zich bekruist of wanneer men iets zegent, houdt men de linkerhand tegen de borst. Staat men in dit geval aan het altaar, dan legt men de linkerhand op het altaar.
17. De celebrant staat in orantehouding bij het collectagebed, het afsluitend gebed na de voorbede, het gebed over de gaven, de prelatie, het eucharistisch gebed na het sanctus (behalve de gedeelten waar iets anders staat aangegeven), het Onze Vader, het embolisme, het gebed om vrede en het gebed na de

communie. Bij de orantehouding houdt de celebrant de armen uitgestrekt en de geopende handen opgeheven tot op oorhoogte, terwijl men de ellebogen dicht bij de romp van het lichaam houdt.

18. De handen houdt men uitgestrekt over personen en zaken die gezegend moeten worden, in overeenstemming met de rubrieken voor de viering van sacramenten en sacramentaliën. Zo houdt de celebrant (en de eventuele concelebranten) ook de handen uitgestrekt over de offergaven tijdens de epiclese vóór de consecratie in het eucharistisch gebed.
19. Tijdens een concelebratie houden concelebranten tijdens de consecratiewoorden de rechterhand uitgestrekt naar hostie en kelk (in een aanwijzend gebaar).
20. Alleen (bisschoppen) priesters en diakens maken met hun hand een kruisteken over personen en zaken die zij zegenen. Zij doen dit in alle zegeningsgebeden, zelfs als het niet uitdrukkelijk staat aangegeven. Spreken leken een zegening uit volgens de liturgische normen, dan maken zij dit gebaar niet maar bekruisen zichzelf.
Bij de Eucharistie maakt alleen de hoofdcelebrant een kruis over brood en wijn tijdens de epiclese vóór de consecratie.

De houdingen van de gelovigen

Staan

21. De gelovigen staan:
 - bij het begin van het gezang bij de opening of wanneer de priester en de dienaren naar het altaar gaan, tot en met het collectagebed;
 - tijdens het (alleluia)vers vóór het evangelie en wanneer het evangelie wordt verkondigd;
 - tijdens de geloofsbelijdenis en de voorbede;
 - vanaf de oproep 'Bidt broeders' ('Orate fratres') tot na het 'Heilig' ('Sanctus'), vanaf het Onze Vader tot aan 'Zie het Lam Gods' ('Ecce Agnus Dei');
 - vanaf het gebed na de communie tot het einde.Het is ook mogelijk heel het eucharistisch gebed met uitzondering van de consecratie te blijven staan.

Zitten

22. De gelovigen zitten:
 - tijdens de schriftlezingen voorafgaande aan het evangelie en tijdens de antwoordpsalm;
 - tijdens de homilie en het bereiden van de offergaven;
 - wanneer er eventueel na de communie een gewijde stilte in acht genomen wordt.

Knielen

23. De gelovigen knielen:
 - vanaf het 'Heilig' ('Sanctus') tot het einde van het eucharistisch gebed en ook vóór de communie wanneer de priester zegt 'Zie het Lam Gods' ('Ecce Agnus Dei');
 - Waar het de gewoonte is dat men staat bij het eucharistisch gebed of wanneer het moeilijk is om te knielen, maakt men een diepe buiging wanneer de priester een kniebuiging maakt na de consecratie.

G. De gewijde stilte

1. Het is belangrijk dat er een gepaste stilte heerst vóór en na de vieringen in de sacristie maar vooral in de kerk, ook in de ruimte voor het kerkkoor. Zo kan iedereen zich biddend op de viering voorbereiden en nadien dank zeggen.
2. De gewijde stilte hoort bij de viering zelf. Voorafgaande aan de schuldbelijdenis en na iedere oproep tot gebed is er een ogenblik stilte voor overweging of gebed. Na de lezing of na de homilie kan er een ogenblik stilte om te overwegen wat men heeft gehoord. Na de communie is men stil biddend bij Christus die men in de communie ontvangen heeft.

H. Gebruik van wierook

1. In elke eucharistieviering kan wierook gebruikt worden, en wel:
 - tijdens de processie bij intrede. Dan legt de celebrant voor vertrek wierook op en bewierookt na de altaarkruis en altaar;
 - bij de verkondiging van het evangelie en tijdens de voorafgaande processie. Dan legt de celebrant wierook op bij het (alleluiavers) voor het evangelie;
 - om de op het altaar geplaatste offergaven te bewieroken; daarna het kruis, het altaar, de priester, de concelebranten tegelijk, en tenslotte het volk;
 - bij de opheffing van hostie en kelk na de consecratie;
 - ook vertegenwoordigers van de wereldlijke overheid die ambtshalve aanwezig zijn bij de viering, worden bewierookt, na de concelebranten.
2. Wanneer de priester bij de Mis wierook op de kooltjes in het wierookvat doet, zegent hij die met een kruisteken zonder verder iets te zeggen.
3. Voor en na de bewieroking maakt men een diepe buiging voor de persoon of de zaak die bewierookt wordt, uitgezonderd voor het altaar en de overgaven van de mis.
4. Met drie keer een dubbele slag rechtuit worden bewierookt:
 - het heilig Sacrament (altijd geknield);
 - relieken van het H. Kruis en beelden van Christus die voor publieke verering zijn uitgesteld;
 - het kruisbeeld op of bij het altaar;
 - de paaskaars;
 - de celebrerende priester.

Met drie keer een dubbele slag, eerst midden, dan links, tenslotte rechts:

- evangelieboek;
- de offergaven in de Mis;
- de concelebranten;
- het volk.

Met twee keer en dubbele slag rechtuit:

- relieken en beelden van heiligen die voor publieke verering zijn uitgesteld.

5. Het altaar wordt met losse slagen bewierookt:
 - staat het los van de wand, dan gaat de priester er omheen;
 - staat het niet los van de wand, dan bewierookt de priester eerst de rechterkant en daarna de linkerkant van het altaar.
6. Als het kruis op of bij het altaar staat, wordt het voorafgaand aan het altaar bewierookt; in andere gevallen wanneer de priester het passeert.
De offergaven worden bewierookt vóór de bewieroking van kruis en altaar; men bewierookt de gaven met drie dubbele slagen, eerst midden, dan links, tenslotte rechts. Men kan de offergaven ook bewieroken door er met het wierookvat drie kruisen over te maken en er daarna in drie cirkelvormige bewegingen omheen te gaan.
7. Wanneer lauden en vespers plechtig gevierd worden kan men tijdens het zingen van de evangelische lofzang (Benedictus en Magnificat) bewieroken: het altaar, de voorganger, het volk.

I. Bloemversiering

1. De bloemversiering dient altijd matig te zijn, en kan beter rondom de altaartafel dan erop geplaatst worden. Het feestelijk karakter van een dag kan door de bloemversiering worden onderstreept.

2. In de Advent dient de bloemversiering zeer sober te zijn. Tijdens de Veertigdagentijd is het niet toegestaan het altaar met bloemen te versieren. Een uitzondering hierop is zondag Laetare en de hoogfeesten en feesten die in de Veertigdagentijd gevierd worden.

J. Taken en functies in de liturgie

1. Liturgie wordt altijd gevierd in gemeenschap met de hele katholieke Kerk. Dat wordt gewaarborgd als de juiste boeken en de juiste riten gebruikt worden. Maar bovendien is nodig dat door de Kerk bevoegde personen voorgaan of taken vervullen. Om de liturgie goed te laten verlopen, moet ieder zijn eigen rol vervullen. Gewijde bedienaren en lekgelovigen vervullen uitsluitend en volledig de functie of taak die hem toekomt.

Bisschop

2. Wanneer de bisschop deelneemt aan de eucharistieviering in aanwezigheid van het volk, is het gepast dat de bisschop voorgaat en dat de priesters met hem de Eucharistie concelebreren.
3. Gaat de bisschop echter niet voor in de Eucharistie, dan is het passend dat hij, gekleed in albe, met borstkruis, stoel en koorkap, de liturgie van het woord (vanaf zijn zetel) leidt en op het einde van de viering de zegen geeft.

Priester

4. Iedere priester is bevoegd in alle liturgische vieringen in een parochie voor te gaan. Hierop gelden de volgende uitzonderingen:
 - alleen de pastoor van de betreffende parochie is bevoegd te assisteren bij een kerkelijk huwelijk. Hij kan echter een andere priester of diaken delegeren;
 - het dopen of het opnemen in de Kerk van volwassenen (vanaf 14 jaar) is aan de bisschop voorbehouden. De bisschop kan daarvoor een priester delegeren;
 - het toedienen van het vormsel aan eerder gedoopte katholieken is aan de bisschop voorbehouden. De bisschop kan hier bepaalde priesters voor delegeren.
5. Een priester is bevoegd in een liturgische viering - buiten zijn eigen parochie - voor te gaan, met minstens veronderstelde toestemming van de plaatselijke pastoor.

Diaken

6. Een diaken assisteert allereerst de bisschop of de priester in de liturgie volgens rubriecken in de liturgische boeken.
7. Hij draagt daarbij zorg voor
 - het verkondigen van het evangelie;
 - eventueel het houden van de homilie in opdracht van de bisschop of de priester;
 - het uitspreken van de intenties bij de voorbede;
 - het klaarmaken van het altaar;
 - met name voor kelk en missaal;
 - het uitdelen van de H. Eucharistie aan de gelovigen vooral onder de gedaante van de wijn;
 - het reinigen van de gewijde vaten (purificeren);
 - het geven van aanwijzingen voor de handelingen en lichaamshoudingen van het volk.
8. Bovendien is hij zelfstandig bevoegd:
 - te assisteren bij een huwelijk. Hiervoor is delegatie van de pastoor noodzakelijk. Het huwelijk dient dan plaats te hebben binnen een liturgie van het Woord;
 - voorgaan in een kerkelijke uitvaartviering. De uitvaartviering dient dan bij voorkeur plaats te vinden in het kader van een liturgie van het Woord;

- tot het toedienen van het doopsel aan kinderen. Tot het dopen van volwassenen (boven de 7 jaar) is hij normaal niet bevoegd omdat tegelijk het vormsel en de eerste Communie ontvangen moeten worden. Tot die volledige initiatie is alleen de priester bevoegd. Kandidaten boven de 14 jaar moeten aan de bisschop gemeld worden zodat hij eventueel zelf de plechtigheid kan verrichten. Zo niet dan delegeert hij een priester.
9. Het is overigens niet gepast dat een diaken een liturgische plechtigheid leidt terwijl er een priester aanwezig is.

Lekengelovigen in het algemeen

10. De gelovigen nemen actief deel aan de liturgie door gelovig en actief betrokken te zijn op hetgeen gevierd wordt. Zij beantwoorden de begroetingen en oproepen van de priester, acclameren waar dit is voorzien en nemen de houding aan die de liturgie voorschrijft.
11. Leken, waaronder ook de pastoraal werkenden, zijn niet bevoegd voor te gaan in liturgische vieringen tenzij met een speciaal en uitdrukkelijk mandaat. De enige uitzondering hierop is het leiden van het getijdengebed. Dat kan iedere leek zonder mandaat. Het is echter niet gepast dat leken dit doen als een priester of diaken aanwezig is.
12. Met een uitdrukkelijk mandaat van de pastoor en onder diens verantwoordelijkheid kunnen leken
- een communiedienst op zondag leiden, als de voorwaarden daarvoor aanwezig zijn. Het houden van een woord en communieviering kan uitsluitend met verlof van de bisschop. (Zie verder hoofdstuk V);
 - het H. Sacrament uitstellen en instellen; dit geschiedt dan echter zonder enige uiterlijke plechtigheid;
 - een avondwake ter voorbereiding van een uitvaart leiden.
13. Met uitdrukkelijk mandaat van de bisschop kan een leek
- een kerkelijke uitvaartdienst leiden. Dit mandaat is in ons bisdom nog aan niemand verleend. Wel bestaat er in ons bisdom het gebruik dat lekgelovigen de priesters kunnen helpen bij een uitvaart. Zij verzorgen dan de rouwbezoeken en kunnen - in plaats van de familie - een in memoriam uitspreken tijdens de uitvaart.
 - met een uitdrukkelijk mandaat van de bisschop kan een leek, indien er te weinig gewone bedienaren zijn, het doopsel toedienen buiten stervensgevaar. Dit mandaat is in ons bisdom aan niemand verleend.
14. Het is niet geoorloofd dat leken in de liturgie zegeningen verrichten. Zo is het niet toegestaan dat leken tijdens een gebedsdienst:
- water zegenen (voor een besprenkeling);
 - palmtakken zegenen op Palmzondag;
 - as zegenen op Aswoensdag. Zij kunnen de priester ook niet assisteren bij het opleggen van de as of het uitdelen van de askruisjes.
15. Lekengelovigen leveren een belangrijke ondersteunende bijdrage aan de vieringen (koster, bloemsiergroep, schoonmaakploeg, collectant) of hebben hun eigen taak in de liturgie (lector, acoliet, misdienaar, buitengewone bedienaar, koor).

Bijzondere taken van lekgelovigen

16. De *acoliet* assisteert de priester en diaken in de eucharistieviering door, bij het in gereedheid brengen van het altaar, de gaven van de credens aan te dragen. Zijn er meerdere acolieten dan verdeelt men de taken. Is er maar één acoliet met nog andere misdienaars, dan neemt de acoliet de meer belangrijke taken op zich.
17. De *misdienaars* assisteren in de liturgie door onder andere het dragen van de kaarsen, het scheepje en het bedienen van de altaarschellen en door het aandragen van de gaven als er geen acolieten zijn.
18. De *buitengewone bedienaar van de Eucharistie* kan, indien er erg veel communicanten zijn, meehelpen de communie aan de gelovigen uitreiken. Hoewel voor alle taken in de liturgie gekozen moet worden uit

mensen van onbesproken gedrag en christelijke levenswandel, geldt dit in het bijzonder voor buitengewone bedienaren van de communie. Men dient hier volwassen mensen voor te kiezen. Het is ongepast dat kinderen of adolescenten de communie uitreiken.

19. Het is geen eigen taak van lekengevolgen de communie uit te reiken. Zij worden alleen ingezet om de priester en/of de diaken te helpen als het werkelijk nodig is.
20. De taak van buitengewone bedienaar van de communie kan eventueel met de taak van acoliet worden gecombineerd, echter niet met de taak van lector.
21. De buitengewone bedienaren ontvangen voor het uitreiken van de communie de zegen uit het missaal (AM p.1346).
22. De *lector* leest de lezingen uit het lectionarium, met uitzondering van het evangelie. Hij kan bij de voorbede, wanneer de diaken dit niet doet, de gebedsintenties noemen. Bij de afwezigheid van de psalmist, draagt de lector de psalm tussen de lezingen voor.
23. De taak van lector en acoliet zijn twee verschillende functies en worden bij voorkeur niet door dezelfde personen verricht.
24. Lectoren dragen geen liturgische kleding en hebben geen plaats in de altaarruimte. Zij komen voor hun dienst uit het volk.
25. Het is de taak van de *psalmist* de psalm of de aangeven bijbelse lofzang tussen de lezingen voor te dragen. Deze taak kan ook door de cantor of door het koor vervuld worden.
26. Met name als er geen koor is, moet er een *cantor* zijn om de volkszang te leiden en te ondersteunen. Hij verricht de voorzang die anders door het koor geschiedt. Hij zingt met name de antwoordpsalm en het vers voor het evangelie voor. De cantor staat niet op de ambo maar op een andere geschikte plaats.
27. Het *koor of de schola* verzorgt samen met het volk de liturgische zang volgens de normen van de liturgische boeken. Zij worden eventueel begeleid door de organist en de bespelers van andere voor de liturgie geschikte muziekinstrumenten.
28. De *ceremoniaris* zorgt bij plechtiger vieringen voor een goede regeling van de viering.

II EUCHARISTIEVIERING

A. Voorbereiding

In de sacristie

1. In de sacristie wordt de liturgische kleding voor de priester(s) en eventueel de diaken klaargelegd. Andere dienaren kleden zich ook hier aan of verzamelen zich hier, na zich in een bijruimte te hebben aangekleed.
2. Wanneer een feestelijke intochtsprocessie wordt gehouden, worden ook klaargemaakt: evangelieboek, wierookvat met brandend kooltje en scheepje met wierookkorrels als tenminste wierook gebruikt gaat worden, processiekruis en 2 kandelaars met brandende kaarsen.

Altaar, zetel, ambo en credens

3.
 - Op het altaar ligt alleen de witte dwaal en de kaarsen op of bij het altaar zijn aangestoken.
 - Bij de zetel van de priester legt men het missaal en eventueel een zangboek klaar.
 - Op de ambo ligt het lectionarium.
 - Op of bij de credens worden klaargezet: kelk met over de kelk het kelkdoekje, daarop de palla, daarover eventueel het kelkvelum en boven op (de bursa met) het corporale, hostieschalen, ampul met water,

ampul met wijn (tenzij dit alles in processie wordt aangedragen), de handwassingset, eventueel wijnwater als er besprenkeling in het begin van de mis plaatsvindt.

B. Openingsriten

Intocht

1. Tijdens de intochtsprocessie wordt openingszang (introïtus) gezongen. Als bij de intrede niet gezongen wordt, zal de antifoon die in het missaal staat aangegeven, gezegd worden door de gelovigen ofwel door enkelen van hen ofwel door de lector.

Bij het altaar aangekomen maken priester en assistenten de vereiste eerbiedsbetuiging. Assistenten gaan naar hun plaats. Het evangelieboek dat meegebracht werd, wordt midden op het altaar gelegd. Priester(s) en diaken kussen het altaar. De celebrant, geassisteerd door de diaken, bewierookt eventueel kruisbeeld en altaar. Daarna gaan ze naar hun zetel.

De volgorde van de openingsprocessie. Men kan sommige bedienaren weglaten maar de volgorde blijft gehandhaafd:

- Ceremoniaris;
- wierookdrager met brandend wierookvat en (dienaar met) scheepje;
- dienaren met brandende kaarsen en tussen hen in de acoliet of een andere dienaar met het kruis;
- acolieten en andere dienaren;
- diaken met het evangelieboek, een weinig geheven gedragen; bij afwezigheid van een diaken kan een lector het evangelieboek dragen; een lectionarium mag niet worden meegebracht;
- eventuele concelebranten;
- hoofdcelebrant; is er een diaken en draagt die niet het evangelieboek, dan loopt hij aan de zijde van de hoofdcelebrant.

Begroeting

2. Na het kruisteken begroet de priester de gelovigen met uitgestrekte armen. De priester kiest hiervoor een tekst uit het missaal en de gelovigen beantwoorden de groet. Een bisschop groet altijd met de woorden: 'Vrede zij u.'

Is bij afwezigheid van de zang bij de opening de antifoon door niemand gebeden, dan doet de priester dit zelf na de begroeting.

De priester kan nu de viering van de dag met enkele woorden inleiden.

Schuldbelijdenis

3. De priester opent en sluit de schuldbelijdenis. Na de opening volgt een korte stilte. Er zijn meerdere vormen van schuldbelijdenis:
 - Allen bidden tezamen 'Ik belijd' ('Confiteor'); bij de woorden 'door mijn schuld' ('mea culpa') klopt men zich éénmaal op de borst.
 - Er is een vorm waarbij priester en volk beurtelings enkele teksten zeggen.
 - Er is een vorm met drie korte aanroepingen. De eerste en de derde beginnen met de aanroep 'Heer, die...' en eindigt met 'ontferm U over ons'. De tweede aanroep begint met 'Christus, die....' en eindigt ook met 'ontferm U over ons'. Na 'die...' wordt dan een heilsgeheim genoemd. Het volk antwoordt de eerste en de laatste keer met 'Heer, ontferm U over ons' ('Kyrie eleison') en de tweede keer met 'Christus, ontferm U over ons' ('Christe eleison'). Het missaal geeft er voorbeelden van, maar men kan zelf andere formuleringen kiezen. De aanroepingen kunnen door de priester ofwel door de diaken ofwel door een andere dienaar worden gezegd.
 - Op zondagen, vooral in de paastijd, kan in plaats van de gewone schuldbelijdenis de zegening van het water en de besprenkeling ermee plaats hebben. (Zie het aanhangsel van het missaal) – Na besprenkeling volgt een kort gebed, dan het Gloria. Het Kyrie komt te vervallen.

Kyrie

- Na de schuldbelijdenis wordt het Kyrie gezegd of gezongen, tenzij het al zelf in de schuldbelijdenis was opgenomen. Elke aanroeping wordt tweemaal gezegd of gezongen, maar als het muzikaal nodig is, kunnen ze ook zoals vroeger driemaal worden gezongen.

Gloria

- Op elke zondag buiten de advent en de veertigdagentijd en op alle feesten en hoogfeesten en ook bij bijzondere meer plechtige vieringen, zoals het huwelijk, volgt nu de lofzang 'Eer aan God' ('Gloria'). Men houde zich aan de tekst; een vervangende tekst is niet toegestaan. De priester zet de lofzang in maar eventueel doet dit een cantor of wel de schola zelf.

Collectagebed

- Als afsluiting van de openingsritten, zegt de priester met gevouwen handen 'Laat ons bidden' waarop een korte stilte volgt. In orantehouding bidt hij dan het samenvattende gebed (collectagebed) en eindigt met de lange conclusie (waarbij de handen zijn gevouwen) die veranderlijk is naargelang het gebed gericht wordt tot de Vader (meestal), of tot de Zoon (soms). De gelovigen antwoorden met de acclamatie 'Amen'. Er is altijd maar één collectagebed.

C. Liturgie van het Woord

Op zondagen en hoogfeesten

- De *eerste lezing* wordt door de lector vanaf de ambo gelezen. Hij houdt zich aan de in het lectionarium aangegeven tekst (de samenvattende zin in rode druk is niet bestemd om voorgelezen te worden). Het eindigt met 'Woord van de Heer' ('Verbum Domini') waarop allen acclameren met 'Wij danken God' ('Deo gratias').
Is geen lector aanwezig dan zorgt de diaken voor de lezing; als die ook ontbreekt, neemt een andere die- naar of anders een van de concelebranten of de priester zelf de taak waar.
- Na de lezing zingt de psalmist, de cantor of het koor *de antwoordpsalm*, waarbij de gelovigen antwoorden met de steeds terugkerende antifoon.
 - Men neemt gewoonlijk de in het lectionarium aangegeven psalm.
 - Wordt er gregoriaans gezongen, dan zingt men nu het graduale. Een eenvoudiger vorm biedt het 'Graduale simplex' waarin eenvoudige psalmtönen worden aangegeven met de antifoon die gemakkelijk door het volk mee te zingen is.
 - Is het niet mogelijk de psalm in zijn geheel te zingen, dan kan ook alleen de antifoon door het volk gezongen worden en de rest gelezen.
 - De lector leest de psalm vanaf de ambo. De cantor (psalmist) kan hem ook vanaf de ambo of van een andere geschikte plaats voorzingen.
- Een *tweede lezing* is voorzien op zondagen en hoogfeesten. Deze verloopt op dezelfde wijze als de eerste lezing.
- Nu volgt het *vers voor het evangelie*. Dit gaat buiten de Veertigdagentijd altijd gepaard met het alleluia. Allen gaan staan. Het vers wordt genomen uit het lectionarium. Wordt gregoriaans gezongen dan zingt men het alleluia uit het Graduale. In de Veertigdagentijd wordt de tractus gezongen. Het alleluia met vers wordt genomen uit het lectionarium of ook wel uit het Graduale. Het (alleluia)vers wordt door de cantor of het koor voorgezongen, terwijl het volk het alleluia herhaalt. Kan het vers niet gezongen worden, dan wordt het gelezen, eventueel met een gezongen alleluia.
- Als er maar één lezing is voorafgaande aan het evangelie dan zijn er de volgende mogelijkheden:

- men neemt de psalm en het (alleluia)vers; dit is verplicht in de Paastijd tenzij men een psalm neemt met 'alleluia' als antifoon;
- of de psalm alleen zonder (alleluia)vers als dit laatste niet gezongen wordt;
- bij het gregoriaans kiest men voor graduale of alleluia (tractus in de Veertigdagentijd). Men kan ook beide zingen.

6. De *sequentie* die alleen op Paasdag en op Pinksteren verplicht is, wordt gezongen vóór het alleluia.
7. In een plechtige Mis legt de priester bij het begin van het (alleluia)vers wierook op en zegent die. De diaken die het evangelie gaat lezen vraagt nu diepgebogen voor de priester met zachte stem om de zegen 'Heer zegen mij' ('Jube, domne ...'). Met zachte stem geeft de priester de zegen 'De Heer zij ...' ('Dominus sit ...'). De diaken maakt een kruisteken en antwoordt 'amen'. Dan gaat hij naar het altaar, maakt een buiging, neemt het evangelieboek, houdt het omhoog geheven en gaat in processie naar de ambo, voorafgegaan door dienaren met wierook en brandende kaarsen.
8. Als er geen diaken is leest een priester en zo nodig de celebrant zelf het evangelie. Hij bidt vooraf, diep gebogen voor het altaar 'Almachtige God, ...' ('Munda cor meum'). Hij houdt daarbij de handen gevouwen.
9. Degene die *het evangelie* zal gaan lezen zegt/zingt met gevouwen handen 'De Heer zij met u' ('Dominus vobiscum'). De gelovigen antwoorden 'En met uw geest' ('Et cum spiritu tuo'). Vervolgens wordt gezegd/gezongen 'Lezing uit het heilig Evangelie ...' ('Lectio Sancti Evangelii ...') waarbij een kruisteken wordt gemaakt op het evangelieboek, het voorhoofd, mond en borst. Alle aanwezigen bekruisen hun voorhoofd, mond en borst. Men antwoordt met de acclamatie 'Lof zij U, Christus' ('Gloria tibi, Domine').

Wordt wierook gebruikt, dan wordt nu het boek bewierookt. Dan volgt het evangelie. Op het einde wordt besloten met de acclamatie 'Woord van de Heer' ('Verbum Domini'). Allen antwoorden 'Wij danken God' ('Laus tibi, Christe').

Degene die het evangelie las, kust het boek terwijl in stilte wordt gebeden 'Moge door de woorden van het evangelie ...' ('Per evangelica dicta ...').

Is de celebrant een bisschop dan mag de diaken het evangelieboek ook naar de bisschop brengen om het door hem te laten kussen, maar dit is niet verplicht. In plechtiger vieringen kan de bisschop eventueel met het evangelieboek de gelovigen zegenen.

Het evangelieboek wordt op een waardige plaats op de credenstafel weggelegd.

10. De *homilie* wordt gehouden door de celebrerende priester zelf of door een van de concelebranten of eventueel, in opdracht van de priester, door de diaken. Het is nooit toegestaan dat een leek de homilie houdt tijdens de eucharistieviering.

De priester houdt de homilie vanaf zijn zitplaats of vanaf de ambo. Zij is voorgeschreven op alle zondagen en geboden feestdagen en aanbevolen op alle andere dagen, voornamelijk in de zogenaamde sterke tijden en op feesten en bij gelegenheden dat de mensen in grotere getale naar de kerk komen.

De homilie betreft de uitleg van een aspect van de lezingen of van een tekst van het gewone of eigene van de mis, rekening houdend met het mysterie dat gevierd wordt of met de noden van de aanwezigen. Na de homilie kan er een korte stilte zijn.

11. De *geloofsbelijdenis* die staande wordt gezegd/gezongen, is voorgeschreven op alle zondagen en alle hoogfeesten. Men kan ofwel geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel ofwel de geloofsbelijdenis van de apostelen nemen. Indien gezongen zet de priester de geloofsbelijdenis in. Is dit niet mogelijk, dan een cantor of het koor.

Bij de woorden 'Hij heeft het vlees aangenomen ...' ('Et incarnatus est') tot en met 'en is mens geworden' ('homo factus est') ofwel in de geloofsbelijdenis van de apostelen bij 'die ontvangen is door de Heilige

Geest uit de maagd Maria' ('qui conceptus est de Spiritu Sancto natus ex Maria virgine') buigen allen. Op 25 december en op 25 maart knielen allen bij deze woorden.

12. Het *gebed van de gelovigen* of het *universele gebed*, dat in Nederland meestal *voorbede* wordt genoemd, vindt in missen met het volk plaats, met name op zondagen en hoogfeesten. De celebrant leidt dit gebed vanaf zijn zetel. Met gevouwen handen nodigt hij uit tot gebed en in orantehouding zegt hij het slotgebed.

De diaken en de lector (of cantor) komt het toe de intenties voor te dragen. Zij doen dit vanaf de ambo. De intenties zullen sober en kort geformuleerd te zijn, en ze moeten een uitdrukking zijn van het gebed van de gemeenschap

13. De gewone volgorde van de intenties is:
- voor de noden van de Kerk;
 - voor de regeerders en het welzijn van de hele wereld;
 - voor hen die onder allerlei noden gebukt gaan;
 - voor de plaatselijke gemeenschap.

Bij bijzondere vieringen echter, zoals bij vormsel, huwelijk, uitvaart zijn de eerste intenties gericht op de bijzondere gelegenheid en worden pas later verbreed naar heel de Kerk en de wereld.

D. De eucharistische liturgie

Klaarmaken van de gaven

1. Allen gaan zitten. De zang bij het offertorium begint, begeleidt de offergang en kan zo nodig verlengd worden. De zang kan ook plaatshebben als er geen offergang is.
2. De diaken maakt het altaar klaar met behulp van de acolieten. Bij afwezigheid van een diaken maakt de priester het altaar zelf klaar.
3. Men plaatst op het altaar: corporale, aan de linkerkant ervan het missaal; aan de rechterkant ervan de kelk met daarop het kelkdoekje en daarop de palla, tenzij de kelk op de credenstafel wordt klaargemaakt. Als er meerdere ciborieschalen zijn, dan schikt de diaken ze alle op één na op het corporale. Is er geen diaken, dan doet de priester dit zelf. De bursa kan men aan de zijkant op het altaar zetten.
4. Is de diaken zover klaar, dan gaat de priester naar het altaar. Hij krijgt de ciborieschaal die nog aan de zijkant stond, aangereikt door de diaken en hij houdt haar met beide handen een weinig boven het altaar terwijl hij in stilte bidt 'Gezegend zijt Gij, God' ('Benedictus es, Domine') Dan plaatst hij de ciborieschaal op het altaar. Als er niet gezongen wordt tijdens het offertorium mag de priester dit gebed ook hardop bidden. Het volk kan dan de acclamatie zeggen 'Gezegend zijt Gij, God, in alle eeuwen' ('Benedictus Deus in saecula').
5. Aan de zijkant van het altaar doet de diaken of anders de priester zelf wijn in de kelk en een beetje water waarbij door degene die water en wijn vermengt, in stilte wordt gezegd 'Water en wijn worden één' ('Per huius aquae'). De diaken kan de kelk ook aan de credenstafel klaarmaken. Daarna wordt de kelk aan de priester aangereikt. Deze houdt hem een weinig boven het altaar en zegt het bijbehorende gebed. Hij zet hem op het corporale en bedekt hem eventueel met de palla.
6. Is er maar één hostieschaal en één kelk, kan men deze naast elkaar op het corporale plaatsen ofwel achter elkaar waarbij de ciborieschaal vooraan staat. Met meerdere ciborieschalen schikt men deze ordelijk rond de kelk. Men zorgt dat alle offergaven op het corporale staan. Het kelkdoekje ligt opgevouwen in de lengte rechts langs het corporale. Het missaal, eventueel op een standaard, staat links. Het ligt nooit midden op het corporale.

7. Als de gelovigen hun deelname aan de viering tonen door het aandragen van gaven voor de noden van de kerk of van de armen, in natura of in de vorm van geld, worden die niet op het altaar maar op een andere geschikte plaats neergezet.
8. Na het bereiden van de gaven bidt de priester diep gebogen in stilte 'In het besef van onze onmacht' ('In spiritu humilitatis'). Indien wierook gebruikt wordt doet de priester met behulp van de diaken die dan het sloopje vasthoudt of anders de acoliet wierook op en zegent die zonder iets te zeggen. Dan worden de gaven, het kruis en het altaar bewierookt. De diaken assisteert. Daarna bewierookt de diaken of anders de acoliet de priester (aan de zijkant van het altaar) en de gelovigen.
9. De priester was aan de zijkant van het altaar zijn handen in stilte biddend: 'Neem alle schuld van ons af,' ('Lava me, Domine').
10. In het midden van het altaar staande en gekeerd naar het volk spreidt de priester de handen uit en vouwt ze samen terwijl hij zegt: 'Bidt broeders' ('Orate fratres'). De gelovigen gaan staan en antwoorden 'Moge de Heer het offer' ('Suscipiat Dominus').
11. Met uitgestrekte handen zegt de priester nu het *gebed over gaven*. Er is maar één gebed en het sluit met de korte conclusie die meestal luidt 'Door Christus onze Heer'. De gelovigen antwoorden met de acclamatie 'Amen'.

Eucharistisch gebed

12. Met uitgestrekte handen zegt/zingt de priester: 'De Heer zij met u' ('Dominus vobiscum') waarop de gelovigen antwoorden: 'En met uw geest' ('Et cum spiritu tuo'). De handen heffend zegt de priester: 'Verheft uw hart' ('Sursum corda') waarop het antwoord is: 'Wij zijn met ons hart bij de Heer' ('Habemus ad Dominum'). Vervolgens weer de priester met uitgestrekte handen: 'Bringen wij dank aan de Heer onze God' ('Gratias agamus Domino Deo nostro'). De gelovigen antwoorden: 'Hij is onze dankbaarheid waardig' ('Dignum et iustum est').
Dan gaat de priester in orantehouding verder met de pefatie. In het missaal wordt vooraf aan elke pefatie aangegeven wanneer hij gebruikt kan worden.
Sommige eucharistische gebeden hebben eigen pefaties. Men kan dan ook de pefatie van de zondag of van het feest kiezen. Alleen Eucharistisch Gebed IV heeft een vaste pefatie waarvoor men geen andere mag kiezen. Dit gebed is dan ook niet geschikt voor feesten met een eigen pefatie.
Op het einde van de pefatie brengt de priester de handen samen en samen met het volk besluit hij de pefatie zingend of met duidelijke stem biddend: 'Heilig' ('Sanctus').
13. Voor alle eucharistische gebeden geldt:
 - ze worden gebeden in orantehouding;
 - de epiclesse vóór de consecratie wordt gebeden met de handen uitgestrekt over de gaven; dan vouwt men de handen samen en maakt één kruisteken over de gezamenlijke gaven (in de eerste canon heeft men al in het begin een kruisteken gemaakt en wordt het bij de epiclesse niet herhaald);
 - tijdens de consecratie wordt het brood en daarna ook de kelk een weinig boven het altaar geheven; de priester spreekt de consecratiewoorden duidelijk uit; hij staat daarbij een weinig gebogen. (De priester breekt de hostie niet bij de consecratie. Dit gebeurt later in een aparte ritus);
 - de hostie wordt getoond aan de gelovigen en daarna op de ciborieschaal teruggelegd; dan maakt de priester een kniebuiging; hetzelfde gebeurt met de kelk;
 - na de consecratie zegt de priester: 'Verkondigen wij het mysterie van ons geloof' ('Mysterium fidei') en de gelovigen antwoorden met één van de drie acclamaties die in het missaal staan aangegeven;
 - op het einde van het eucharistisch gebed vouwt de priester de handen samen, neemt de pateeën met de hostie en tevens de kelk en heft beiden op, terwijl hij zegt: 'Door Hem en met Hem' ('Per ipsum'). De gelovigen antwoorden met de acclamatie 'Amen'.

14. Als een diaken assisteert, dan staat hij de priester aan het altaar terzijde; hij zorgt dat het missaal op de juiste plaats open ligt, de bladeren worden omgeslagen en dat bij de consecratie een eventuele palla van de kelk wordt genomen. Zijn plaats is naast de priester maar iets naar achteren. De diaken knielt op twee knieën vanaf de epiclesse voor de consecratie tot na de opheffing van de kelk.

Bij de slotdoxologie is het de diaken die de kelk hoog heft. Is er geen diaken maar zijn er wel concelebranten, dan zal een van hen de taken van de diaken waarnemen.
15. Eventueel kan een dienaar voor de consecratie een teken geven met een bel of met altaarschellen en ook, volgens gewoonte, een teken bij de opheffing. Bij elke opheffing kan ook gewierookt worden. Zijn er meerdere diakens dan kan een van hen dit doen. Anders doet het een van de dienaren.
16. Het eucharistisch gebed wordt door allen zwijgend en met eerbied aanhoord. Het is bij uitstek een priesterlijk gebed waarbij het volk alleen op de aangegeven plaatsen acclameert. Het is zeer gepast dat die gedeelten van het eucharistisch gebed die van muziek zijn voorzien, ook werkelijk gezongen worden.
17. Over de vermelding van de bisschop in het eucharistisch gebed:
 - men vermeldt de bisschop van het diocees waar men de Eucharistie viert en noemt hem, ook al is men een vreemde in dat bisdom 'onze bisschop N.'.
Hulpbisschoppen van de diocesane bisschop kunnen vernoemd worden; als het er veel zijn, zegt men: 'onze bisschop N. en zijn hulpbisschoppen'. Andere, toevallig aanwezige bisschoppen, zelfs al zijn ze hoofdcelebrant, worden niet vernoemd;
 - de celebrerende bisschop zelf gebruikt: 'en mij uw onwaardige dienaar'. Buiten het eigen bisdom gebruikt een bisschop de woorden: 'met mij uw onwaardige dienaar en met mijn broeder N., de bisschop van deze kerk N.'.

Communieritus

18. Als kelk en ciborieschaal zijn teruggeplaatst op het altaar zegt de priester met gevouwen handen: 'Laten wij bidden tot' ('Praeceptis salutaribus'). Dan bidt hij in orantehouding samen met de gelovigen 'Onze Vader' ('Pater noster'). De diaken houdt tijdens het Onze Vader de handen gevouwen.
19. Daarna vervolgt alleen de priester in orantehouding met het embolisme: 'Verlos ons, Heer' ('Libera nos'). Op het einde vouwt hij de handen samen en het volk besluit met de acclamatie: 'Want van u is het koninkrijk' ('Quia tuum').
20. In orantehouding gaat de priester verder met: 'Heer Jezus Christus' ('Domine Iesu Christe'). Op het einde bij de conclusie van het gebed vouwt hij de handen weer samen. De gelovigen antwoorden 'Amen'.

Dan naar het volk gekeerd, voegt de priester er aan toe: 'De vrede des Heren' ('Pax Domini'). De gelovigen antwoorden: 'En met uw geest' ('Et cum spiritu tuo').
Eventueel kan nu de diaken of anders de priester met samengevouwen handen zeggen: 'Wenst elkaar de vrede' ('Offerte vobis pacem'). Dan geeft men elkaar een teken van vrede. Het is passend dat iedereen slechts aan degenen die vlak bij zijn op sobere wijze de vredesgroet geeft. Er moet geen verstoring zijn van de viering. De celebrant dient het priesterkoor niet te verlaten.
Men kan bij de groet zeggen: 'De vrede van Christus' terwijl de ander antwoordt 'Amen'.
21. De priester neemt de grote hostie en breekt haar boven de ciborieschaal in zoveel stukken dat minstens enkele gelovigen ervan kunnen communiceren. Hij laat een deeltje in de kelk vallen, terwijl hij in stilte zegt: 'Lichaam en bloed' ('Haec commixtio').
Intussen wordt gezegd of gezongen: 'Lam Gods' ('Agnus Dei') dat herhaald kan worden zolang het breken van het brood duurt. De laatste keer wordt echter gezegd: 'geef ons de vrede' ('Dona nobis pacem').
De diaken haalt eventueel cibories uit het tabernakel.

22. Daarna bidt de priester in stilte en met gevouwen handen: 'Heer Jezus Christus' ('Domine Iesu Christe') ofwel: 'Heer Jezus Christus' ('Perceptio Corporis ...'). Ook de gelovigen bidden in stilte.
- De priester maakt een kniebuiging, neemt de hostie en houdt haar een weinig geheven boven de pateen of de kelk. Gekeerd naar de gelovigen zegt hij met duidelijke stem: 'Zalig zij die genodigd' ('Ecce Agnus Dei') om er dan tezamen met het volk aan toe te voegen: 'Heer, ik ben niet waardig' ('Domine non sum dignus').
23. Gekeerd naar het altaar bidt de priester in stilte: 'Het Lichaam van Christus' ('Corpus Christi') en nuttigt eerbiedig de hostie. Vervolgens neemt hij de kelk, zegt in stilte: 'Het Bloed van Christus' ('Sanguis Christi') en nuttigt het Bloed des Heren. Als de priester de hostie nuttigt wordt het gezang bij de communie ingezet. Men kan de antifoon en psalm nemen uit het Graduale of uit het Graduale simplex, ofwel een ander door de bisschoppenconferentie goedgekeurd gezang.
- Wordt er niet gezongen, dan zal de in het missaal aangegeven antifoon gezegd worden door de lector. Gebeurt dat niet dan zal de priester deze tekst zeggen na zelf gecommuniceerd te hebben voordat hij de communie gaat uitdelen.
- De diaken ontvangt uit handen van de priester (hij neemt niet zelf) de communie onder beide gedaanten nadat deze en de eventuele concelebranten hebben gecommuniceerd.
24. Nu neemt de priester de ciborieschaal, gaat naar de communicanten en toont aan eenieder de hostie door deze wat omhoog te heffen en te zeggen: 'Lichaam van Christus' ('Corpus Christi'). De communicant antwoordt 'Amen' en ontvangt de hostie. Op dezelfde wijze handelt ieder die de communie uitrekt.
25. Het is zeer gewenst dat de gelovigen de communie ontvangen met hosties die tijdens de mis zijn geconsacreerd; voor de priester is dit verplicht.
26. Men communiceert geknield of staande. Als men staande communiceert wordt een gepaste eerbiedsbetuiging (diepe buiging) aanbevolen alvorens men de communie ontvangt.
- Na het uitreiken van de communie worden de resterende hosties aan het altaar genuttigd of naar het tabernakel gebracht. Geconsacreerde wijn wordt terstond helemaal aan het altaar genuttigd: door de diaken, zo nodig met hulp van andere diakens of priesters.
27. De reiniging van hostieschalen en kelk gebeurt door de diaken of anders de priester en wel zoveel mogelijk aan de credenstafel. Men veegt met het kelkdoekje alle partikels van hosties in de kelk. De kelk wordt met water of met wijn en water schoongemaakt.
- Tijdens het reinigen bidt de priester in stilte: 'Heer, laat ons in een zuiver hart opnemen' ('Quod ore sumpsimus').
28. Gereinigde vaten worden door de dienaar naar de credenstafel gebracht.
- Het is ook toegestaan met het reinigen te wachten, vooral als er veel vaten zijn, tot na de dienst. Men laat ze dan op de credenstafel, op een corporale staan. Direct na de mis, als de gelovigen vertrokken zijn, worden ze dan door de priester of de diaken gepurificeerd.
29. De priester kan nu naar de zitplaats terugkeren. Eventueel wordt een moment van stilte onderhouden of ook wel een psalm of andere lofzang of hymne door de hele gemeenschap gezongen of gezegd.
30. Bij het altaar of de zitplaats staande zegt de priester met gevouwen handen: 'Laat ons bidden' ('Oremus'). Allen bidden enige tijd in stilte tenzij er al een stilte aan is voorafgegaan. In orantehouding zegt/zingt de priester dan *het gebed na de communie* dat besloten wordt met de korte conclusie. Het volk antwoordt met 'Amen'.

E. De slotriten

1. Hierna volgen zo nodig korte mededelingen door de priester of de diaken. De priester kan met een kort woord de viering besluiten.

2. Gekeerd naar het volk zegt nu de priester met uitgestrekte handen: 'De Heer zij met u' ('Dominus vobiscum') waarop geantwoord wordt: 'En met uw geest' ('Et cum spiritu tuo'). De priester vouwt de handen samen en met de linkerhand op de borst maakt hij met de rechterhand een kruisteken over het volk en zegt: 'Zegene u' ('Benedicat'). De gelovigen antwoorden: 'Amen'.
3. Op sommige dagen en bij sommige gelegenheden gaat aan deze zegenformule volgens de rubrieken een andere meer plechtige zegenformule vooraf ofwel een gebed over het volk. Deze formules vindt men in het missaal na het ordinarium van de Mis. Dit gebeurt naar keuze van de priester. De diaken of anders de priester zelf kan vooraf zeggen: 'Buigt uw hoofd voor de zegen' ('Inclinate vos ad benedictionem'). Met de handen uitgestrekt over het volk zegt de priester dan de zegen of het gebed over het volk, en besluit met de zegen zoals hierboven beschreven.
4. De diaken ofwel de priester zelf zegt, gekeerd naar het volk en met gevouwen handen: 'Gaat nu allen heen in vrede' ('Ite, missa est'). De gelovigen antwoorden: 'Wij danken God' ('Deo gratias'). Priester en diaken vereren het altaar met een kus, zoals bij het begin van de mis. Na de vereiste eerbiedsbetuiging (diepe buiging of kniebuiging) keren allen naar de sacristie terug. Volgt er onmiddellijk een andere liturgische plechtigheid, dan wordt de wegzendingsritus (zegen en wegzending) achterwege gelaten. Dit is het geval bij voorbeeld bij aanbidding aansluitend aan de Mis, of een processie, maar ook bij een uitvaart waar de Laatste aanbeveling ten afscheid en het uitgeleide enz. nog volgt.

III BIJZONDERHEDEN ROND DE EUCHARISTIE

A. Concelebratie

1. Priesters mogen altijd de Mis concelebreren tenzij het heil van de gelovigen vraagt dat zij apart celebren. De concelebratie is voorgeschreven tijdens de chrismamis en wordt aanbevolen in alle missen met de bisschop en bij bijeenkomsten van priesters.
2. Priesters dienen altijd als concelebrant tot de viering worden toegelaten, als zij bekend zijn of kunnen aantonen dat ze priester zijn. De concelebratie mag alleen om praktische redenen beperkt worden.
3. Priesters moeten ook altijd, rekening houdend met de praktische omstandigheden, tot de private viering van de mis in een kerk worden toegelaten. Maar tijdens een geconcelebreerde mis mag in dezelfde kerk of kapel, op dezelfde tijd, geen privaten mis worden gevierd.
4. Niemand mag tot de concelebratie worden toegelaten als de viering al begonnen is.
5. Als in een geconcelebreerde mis geen diaken aanwezig is, worden diens taken door concelebranten vervuld.
6. Concelebranten zijn gekleed als voor de mis: albe (met eventueel amict en singel) en daarover de stola en het kazuifel. Zijn er onvoldoende kazuifels, dan kunnen concelebranten ook zonder kazuifel aan de viering deelnemen.
7. Tijdens de intocht lopen zij direct voor de hoofdcelebrant. Aangekomen bij het altaar maken zij de voorgeschreven eerbiedsbetuiging en kussen ook allen het altaar. Dan gaan allen naar hun zitplaats.
8. Men zit en staat gelijk met de hoofdcelebrant. Als het (alleluia)vers voor het evangelie wordt ingezet, gaan de concelebranten staan, ook legt de hoofdcelebrant zittend wierook op.
9. Tijdens het klaarmaken van het altaar blijven de concelebranten op hun plaats. Bij het 'Bidt, broeders' gaan zij staan. Na het gebed over de gaven gaan zij rond het altaar staan. Zij laten ruimte aan beide zijden

van de hoofdcelebrant zodat de diaken zijn werk kan doen. Bij een groot aantal concelebranten kan men een halve cirkel achter de hoofdcelebrant vormen zó dat het zicht van de gelovigen niet wordt belemmerd.

eucharistisch gebed

10.
 - De prelatie wordt door de hoofdcelebrant alleen gezegd.
 - De concelebranten bidden samen met de hoofdcelebrant vanaf de epiclesse vóór de consecratie tot en met de epiclesse na de consecratie; zij bidden echter met zachte stem zodat de hoofdcelebrant door allen duidelijk verstaan kan worden; alleen de hoofdcelebrant zegt: 'Verkondigen wij het mysterie van het geloof' ('Mysterium fidei').
 - De intercessionen (in de 1e canon ook vóór de consecratie) kunnen aan één of ook nog aan een tweede concelebrant worden toevertrouwd; deze bidden dan in orantehouding en luidop, liefst vanaf de plaats waar ze staan.
 - Wanneer de concelebranten niet meebidden houden zij de handen samengevouwen. Wanneer zij samen bidden met de hoofdcelebrant en deze staat in orantehouding, dan staan zij tevens in orantehouding. Tijdens de epiclesse vóór de consecratie houden zij de handen uitgestrekt over de gaven. Tijdens de consecratiewoorden strekt men de rechterhand in een aanwijzend gebaar uit naar de offergaven.
 - Wanneer de hoofdcelebrant na de consecratie een kniebuiging maakt, maken zij allen een diepe buiging,
 - De doxologie wordt door alle concelebranten tezamen gezegd of gezongen.
 - In de 1e canon wordt het gebed 'Zend dan' ('Supplices') door de concelebranten gebogen gezegd. Zij richten zich op vóór: 'van U gezegend zullen zijn vol van genade' ('omni benedictone caelesti et gratia repleamur') en maken een kruisteken. Ook kloppen zij zich op de borst bij: 'Wij zijn van U, met al ons kwaad' ('Nobis quoque peccatoribus').
11. Het Onze Vader wordt door alle concelebranten in orantehouding gebeden.
Bij de vredesgroet wensen allen elkaar de vrede. Die het dichtst bij de hoofdcelebrant staan, ontvangen van hem een teken van vrede. Daarna ontvangt de diaken een teken van vrede.

communiceren

12. De heilige hostie:
 - De hoofdcelebrant of een of meer concelebranten gaan met hostieschaal rond; ieder neemt dan een hostie.
 - De hostieschaal kan ook door de concelebranten aan elkaar worden doorgegeven.

Zij nuttigen dan tegelijk met de hoofdcelebrant de hostie.

De geconsacreerde wijn:

- De concelebranten komen één voor één (of met zijn tweeën als er meerdere kelken zijn) naar het midden van het altaar, maken een kniebuiging, drinken uit de kelk, maken de rand van de kelk met het kelkdoekje schoon en gaan naar hun zitplaats.
- De concelebranten kunnen echter ook op hun plaats blijven terwijl de diaken of een concelebrant aan eenieder de kelk komt aanreiken. Telkens wordt de rand van de kelk afgeveegd door degene die de kelk aanreikte of die eruit dronk. Ieder keert dan naar zijn zitplaats terug.

De hostie en de kelk tegelijk:

- Na de communie onder beide gedaanten door de hoofdcelebrant wordt de kelk op een corporale aan de zijkant van het altaar gezet. Eén voor één komen de concelebranten naar het midden van het altaar, maken een kniebuiging, nemen daar een hostie en nuttigen die, gaan dan naar de zijkant van het altaar om daar te drinken van de kelk; ze maken de rand van de kelk met het kelkdoekje schoon en gaan naar hun zitplaats.

- De diaken of een van de concelebranten plaatst de kelk samen met de ciborieschaal op een corporale in het midden of aan de zijkant van het altaar. Eén voor één komen de concelebranten naar het altaar, maken een kniebuiging, nemen een hostie, dopen die gedeeltelijk in en met een kelkdoekje onder de mond, nuttigen zij de hostie. Dan gaat men naar zijn zitplaats.

13. De concelebranten blijven bij hun zitplaatsen tot en met het einde van de slotritus. Voor zij het altaar verlaten maken zij eerbiedsbetuiging en keren naar de sacristie terug. (Zij kussen het altaar niet meer.)

B. Communie (onder twee gedaanten)

Toelating tot de communie

1. Om de communie te mogen ontvangen dient aan de volgende punten tegelijk te zijn voldaan:
 - men moet katholiek gedoopt zijn of volledig in de katholieke Kerk zijn opgenomen;
 - men moet tot de jaren van verstand gekomen zijn (de canonieke presumptie is 7 jaar);
 - men moet in de goede gesteltenis verkeren, d.w.z. men mag zich niet bewust zijn van een zware zonde zoals die ons door de moraal van de Kerk wordt voorgehouden. Deze zonde moet men eerst biechten alvorens te kunnen communiceren.

Het is onjuist om iedereen voor de Communie uit te nodigen. Het is niet vanzelfsprekend dat iedereen in de kerk genodigd is tot de Tafel des Heren, vandaar dat de liturgische uitnodiging luidt 'Zalig *zij* die genodigd zijn...' en niet 'Zalig *gij* die genodigd zijt....'

Voor de mogelijkheden van intercommunie zie hoofdstuk over Oecumene.

2. Voor speciale vieringen zijn er door de Nederlandse bisschoppen teksten opgesteld die de priester vóór de communie kan voorlezen, of die kunnen worden afgedrukt in het boekje, waarin de betekenis van het communiceren en de voorwaarden daartoe worden aangegeven.

Wijze van communiceren

3. Iedere katholieke gelovige heeft in Nederland altijd het recht naar keuze de heilige communie in de mond of op de hand te ontvangen. Het is aan te bevelen de gelovigen, als dat mogelijk is, de gelegenheid te bieden geknield de communie te ontvangen.
4. Het is niet toegestaan dat men zelf de hostie neemt, en zeker niet dat de hostieschaal van hand tot hand wordt doorgegeven. Daarom zorgt men ervoor dat ook het koor op gewone en eerbiedige wijze de communie kan ontvangen.
5. Bij het uitreiken van de communie kunnen andere priesters helpen en natuurlijk ook de diaken. Zo nodig kan de aangestelde acoliet als buitengewone bedienaar worden ingeschakeld of anders ook gelovigen die er voor aangewezen zijn.
Een gelovige die voor de gelegenheid wordt aangewezen om te helpen, wordt met een korte speciale zegen aangesteld (zie aanhangsel missaal).
6. De communie onder beiden gedaanten kan gegeven worden:
 - aan priesters die niet kunnen (con)celebreren;
 - aan de diaken en anderen die een dienst vervullen;
 - aan allen die een retraite houden of deelnemen aan een spirituele bijeenkomst;
 - aan seminaristen en leden van gemeenschappen in de conventsmis;
 - aan degenen die een sacrament ontvangen tijdens de Mis waarin het sacrament wordt toegediend (huwelijk, vormsel);
 - in andere gemeenschappen (parochies) mag het alleen met verlof van het bisdom, als de groep niet te groot is en de mensen goed zijn voorbereid.
7. Het communiceren onder twee gedaanten geschiedt op een van de volgende wijzen:

- Na de communie van de hostie zegt de diaken (of anders een buitengewone bedienaar van de Eucharistie): 'Bloed van Christus'. De communicant antwoordt: 'Amen'. De bedienaar reikt de kelk aan de communicant. Deze drinkt uit de kelk, waarna de bedienaar met een kelkdoekje de rand van de kelk afveegt.
 - De diaken of een acoliet houden de communicant een pateen onder de kin wanneer hij bij de priester komt, die de hostieschaal vasthoudt en aan wiens zijde de dienaar met de kelk staat. De priester doopt een hostie in de kelk, zegt: 'Lichaam en bloed van Christus'. De communicant antwoordt 'Amen' en de priester legt de ingedoopte hostie in de mond van de communicant. Alles geschiedt zo dat geen enkele druppel van het kostbaar Bloed naast, op de grond of op de kleren kan vallen.
 - Om dit laatste te voorkomen is het niet toegestaan dat de communicant zelf de hostie indoopt en naar de mond brengt.
8. Wat resteert van de geconsacreerde wijn wordt aan het altaar genuttigd door de priester of de diaken en eventueel anderen. Dan wordt de kelk schoongemaakt zoals gewoonlijk en in orde gebracht.

C. Zang in de Eucharistie

1. Zang is een belangrijk bestanddeel van de liturgie. Zoals in de plechtige liturgie van oudsher gebruikelijk is (ook buiten de Romeinse liturgie), dient men ernaar te streven dat de liturgie zo veel mogelijk gezongen is. Ook de lezingen, minstens het evangelie, kunnen in het Nederlands op eenvoudige tonus (vgl. Evangeliecantilaties van de Gregoriusvereniging) gezongen worden.
Een Mis zonder zang en met minder zang is echter ook toegestaan.
2. In de volledig gezongen viering met gregoriaanse zang is het belangrijk dat allereerst de dialogen tussen priester en volk gezongen worden; dat de acclamaties en het Pater noster door het volk gezongen worden; daarbij de prelatie, het embolisme, het gebed om vrede en de zegen door de priester. Ook de oproepen van de diaken dienen gezongen te worden. Het koor zingt de wisselende gezangen en het koor en volk zo mogelijk afwisselend de vaste gezangen.
3. In de volledig gezongen Mis in het Nederlands is het eveneens belangrijk dat allereerst de dialogen tussen priester en volk gezongen worden; dat de acclamaties en het Onze Vader door het volk gezongen worden; daarbij de prelatie, het embolisme, het gebed om vrede en de zegen door de priester. Ook de oproepen van de diaken dienen gezongen te worden. Men dient erop te letten dat de (gedeelten van de) openingszang door allen kunnen worden meegezongen. Dat geldt ook voor het refrein van de antwoordpsalm en het alleluia. Koorzang vindt bij voorkeur plaats bij het klaarmaken van de gaven en tijdens de Communie. De vaste gezangen worden bij voorkeur afwisselend gezongen tussen koor en volk.
4. In een Mis met Nederlandse gezangen en meerstemmige vaste gezangen in het Latijn is het belangrijk dat de dialogen tussen priester en volk, de acclamaties en het Onze Vader door het volk gezongen worden, evenals de prelatie, het embolisme, het gebed om vrede en de zegen door de priester. Dit kan dan of in het Nederlands of in het Latijn gebeuren. Men dient erop te letten dat de (gedeelten van de) openingszang door allen kunnen worden meegezongen. Dat geldt ook voor het refrein van de antwoordpsalm en eventueel het alleluia. Koorzang vindt bij voorkeur plaats bij het klaarmaken van de gaven en tijdens de Communie. Men dient ervoor te waken dat men ook meerstemmige zang neemt voor intredezing en antwoordpsalm waardoor bij een meerstemmige mis de volkszang wel erg zou worden geminimaliseerd.
5. De plaats van het koor in de liturgie is links of rechts vóór in de kerk, tussen altaarruimte en volk. Het is onjuist het koor in de altaarruimte te plaatsen. Het centrum van de viering dient het altaar te zijn en de heilige handeling. Ook de plaats op het oksaal is minder geschikt omdat koor en volk dan minder op elkaar betrokken zijn.
6. Het orgel en andere goedgekeurde instrumenten worden in de Advent overeenkomstig het karakter van de tijd gematigd bespeeld. In de Veertigdagentijd mogen ze alleen gebruikt worden ter begeleiding van de zang, uitgezonderd zondag Laetare en feesten en hoogfeesten in die tijd.

D. Staf en mijter in pontificale vieringen

1. Omdat het kan gebeuren dat in bepaalde vieringen de bisschop zelf voorgaat met gebruik van zijn pontificalia, is het nuttig te weten welke bepalingen daaromtrent te vinden zijn in het Caeremoniale Episcoporum. Het een en ander wordt hieronder schematisch bij elkaar gezet.

tijdens een eucharistieviering

2.
 - Tijdens de intrede: staf en mijter.
 - Aangekomen bij het priesterkoor en vóór de eerbiedsbetuiging: mijter en staf weg.
 - Tijdens de lezingen voorafgaande aan het evangelie: mijter.
 - Direct vóór het evangelie: mijter weg, wel staf.
 - Onder de homilie: eventueel staf en mijter.
 - Tijdens Credo en voorbede: geen staf en geen mijter.
 - Onder het klaarmaken van het altaar: mijter.
 - Als de bisschop naar het altaar gaat: mijter weg.
 - Na het gebed over de gaven: paarse calot weg.
 - Na het uitreiken van de communie: paarse calot.
 - Na het gebed na de communie: mijter.
 - Direct vóór de laatste zegen: staf.
 - Terug naar de sacristie: staf en mijter.

tijdens de viering van het vormsel

3.
 - Na het evangelie de toespraak van de bisschop: mijter.
 - Na de toespraak ondervraging en vernieuwing geloofsbelijdenis: staf en mijter.
 - Tijdens het gebed en de handoplegging: mijter weg.
 - Tijdens de zalving: mijter (en staf zegt het Caeremoniale).
 - Tijdens voorbede: mijter weg.

bij aanstellingen en wijdingen

4.
 - Wanneer de bisschop zit en luistert of kandidaten toespreekt: mijter.
 - Tijdens oproep tot gebed en gebed: mijter weg.
 - Tijdens handoplegging bij wijding: mijter.
 - Tijdens wijdingsgebed: mijter weg.
 - Tijdens aanvullende ceremonies en overreiking instrumenten: mijter.

tijdens de vespers of lauden

5.
 - Tijdens intrede tot aan priesterkoor: mijter en staf.
 - Na de hymne onder psalmgebed: mijter.
 - Na korte schriftlezing eventueel homilie: staf en mijter.
 - Onder de lofzang van het evangelie: mijter.
 - Tijdens slotgebeden: mijter weg.
 - Als de bisschop de zegen geeft: mijter en op einde ook staf.
 - Terug naar sacristie: staf en mijter.
6. Is er tijdens de vespers uitstelling van het Allerheiligste, dan blijven de mijter en paarse calot, tussen aankomst en weggaan, helemaal weg.

IV VIERINGEN BIJ SPECIALE GELEGENHEIDEN

A. Gezinsvieringen

1. Voor vieringen, speciaal en voornamelijk met jongere kinderen, bestaat er een directorium, dat mogelijkheden tot aanpassing en vereenvoudiging geeft. Ook de Dienst Liturgie van ons bisdom heeft een uitgave hierover verzorgd die men kan raadplegen.
2. Het is mogelijk met behoud van de inhoud het collectagebed, het gebed over de gaven en het gebed na de communie uit het missaal te vereenvoudigen.
3. Datzelfde is mogelijk met de lezingen. Men dient wel de Bijbeltekst te behouden en geen verhalende kinderbijbels te gebruiken. Zijn de eerste en tweede lezing echt te moeilijk dan mag men zich beperken tot de evangelielezing die evenwel altijd gelezen moet worden. Wij verwijzen hier naar het speciale evangeliarium voor kinderen dat onlangs opnieuw is uitgegeven.
4. Het altaarmissaal kent drie speciale eucharistische gebeden voor kinderen.
5. De gewone antwoorden en acclamaties van het volk worden ook in de vieringen met kinderen gebruikt. Het zijn punten van houvast en herkenning.
6. Voor de viering van de eerste communie en het vormsel zijn door de bisschoppenconferentie speciale formulieren goedgekeurd. Men kan echter ook het gewone formulier van de betreffende zondag nemen dat aan de kinderen is aangepast.
7. Profane verhaaltjes in plaats van de eerste lezing, zelf gemaakte gebeden (openingsgebed, gebed over de gaven en gebed na de communie) en alternatieve eucharistische gebeden zijn niet toegestaan. Ze doen afbreuk aan de heiligheid van de liturgie en bewijzen de kinderen geen dienst. Het is de bedoeling dat kinderen ingeleid worden in de liturgie van de Kerk en die langzaam gaan verstaan. Niet dat zij een parallelle viering hebben welke min of meer losstaat van de kerkelijke ritus.
8. Is er in de kerk op een zondag maar één viering, dan ligt het niet zo voor de hand een kinderviering te houden waaraan iedereen dan 'moet' deelnemen. Men zou dan kunnen denken aan een kinderveerdienst, waarbij de kinderen vanaf het openingswoord tot aan het klaarmaken van de gaven de lezingen op hun eigen wijze beluisteren in een aparte ruimte. (zie verder de diocesane brochure 'eucharistievieren met kinderen')

B. Huwelijksvieringen

Zie hiervoor verderop het hoofdstuk XI over het Sacrament van het Huwelijk.

C. Uitvaartvieringen

De uitvaart zelf

1. De kern van de kerkelijke uitvaart bestaat in de viering van het woord en de laatste aanbeveling ten afscheid en bovendien een eucharistieviering die eventueel later gevierd kan worden.
2. Om kerkelijk te zijn dient de viering geleid te worden door een priester of diaken of door een wettig aangestelde leek. Het is de pastoor niet toegestaan een lekengeleide (ook geen pastoraal werkende) een uitvaartdienst te laten leiden. De toestemming daartoe kan alleen door de bisschop gegeven worden.
3. De uitvaartviering vindt bij voorkeur in de kerk plaats, maar kan ook in de vorm van een verkorte viering (géén eucharistieviering) in een crematorium of op een begraafplaats plaatsvinden. Men volgt hierbij het rituele voor de uitvaart en het lectionarium voor de overledenen.

4. Meestal vindt er een uitgebreidere viering plaats in de kerk ofwel in het kader van een eucharistieviering of in een woorddienst. Willen de nabestaanden nadrukkelijk een Eucharistieviering, dan wordt daar normalerwijze gevolg aan gegeven. Stellen de nabestaanden geen prijs op de Eucharistie, dan wordt voor een woorddienst gekozen en kan ook de diaken deze uitvaart leiden. Woord- en communievieringen bij uitvaarten dienen zoveel mogelijk vermeden te worden en alleen te geschieden als er in een parochie onvoldoende priesters zijn om te voldoen aan de gerechtvaardigde vraag naar een eucharistieviering bij een uitvaart.
5. Wat betreft de cd's en de alternatieve teksten verwijzen wij naar de in 2003 verschenen brochure van het bisdom 'Kiezen voor een kerkelijke uitvaart' waarin iedere mechanische muziek, waaronder cd's, uitgesloten wordt en de persoonlijke herinneringsteksten beperkt zijn tot het begin en het eind van de viering. De brochure roept op een persoonlijk element te zoeken in het uitkiezen van de schriftlezingen, de gebeden en de gezangen.

Avondwake voorafgaande aan de uitvaart

6. Het is de gewoonte geworden aan de vooravond van een uitvaart een voorbereidende gebedsdienst te houden, geleid door lekengebovigen. Men vindt hiervoor modellen in het rituale voor uitvaarten. Aan die modellen is men niet gebonden. Het is wel goed op een paar dingen te letten:
7. Het is nogal eens gebruikelijk, ook wel bij een uitvaart, om een lichtritus met een zevenarmige kandelaar te houden. Soms steekt men dan als eerste de paaskaars plechtig aan. Dat is liturgisch niet juist. De paaskaars als symbool van de verrezen Heer wordt maar één keer per jaar plechtig aangestoken in de paasnacht. Bij een avondwake en bij een uitvaart brandt de paaskaars reeds bij de aanvang van de viering.
8. Bij het ontsteken van de zevenarmige kandelaar is het van belang om bij iedere kaars God te prijzen om zijn grote daden waardoor Hij het voor ons licht maakt. Het past niet bij de liturgie bij iedere kaars de overledene te prijzen.
9. Het is geen herinneringswake maar een gebedswake. De herinnering mag een plaats hebben maar geen overheersende. Dat geldt ook voor de zang. Het dient liturgische of minstens passende religieuze zang te zijn.
10. De Kerk vindt de kerkelijke uitvaart voor haar gelovigen een dermate groot goed dat zij die alleen om zeer ernstige redenen weigert. Dan is het vreemd dat de nabestaanden aan een gelovige de kerkelijke uitvaart weigeren en alleen om een avondwake vragen. De avondwake is een biddend voorbereiden op de uitvaart van de volgende dag, waardoor deze twee vieringen met elkaar zijn verbonden. Wanneer het een praktische zaak betreft, omdat men bijvoorbeeld 's morgens vanwege het crematorium te weinig tijd heeft om naar de kerk te komen, dan kan men de avondwake het karakter van een uitvaart geven. Dan zal de priester of de diaken voorgaan en wordt het rituale voor de uitvaart gevolgd. Een andere mogelijkheid is dat de priester/diaken mee naar het crematorium gaat en daar een korte uitvaartdienst (géén eucharistieviering) doet. Wil de familie dit alles niet, dan moet men geen avondwake toestaan.

In het crematorium

11. Gaat een priester of diaken in liturgische kleding mee naar het crematorium voor een uitvaartviering of voor een korte afscheidsviering na de viering in de kerk, dan is het geheel een liturgische plechtigheid waarin de regels van de liturgie gelden wat betreft teksten en muziek. Het is ongepast als tijdens die viering profane vocale muziek ten gehore wordt gebracht. Het dient religieuze of 'neutrale' instrumentale muziek te zijn.
12. Wordt de priester/diaken gevraagd alleen tussen toespraken en herinneringsmuziek een gebed te zeggen, dan dient hij niet te suggereren dat het liturgie is en daar niet in liturgische kleding maar in civiele kleding het gebed te verrichten.

13. Het is in ons bisdom nooit toegestaan in een crematorium de Eucharistie te vieren of de communie uit te reiken.

D. Carnavalsmissen

1. Op veel plaatsen is het gebruik in zwang gekomen om op carnavalszondag een zogenaamde carnavalsmis te houden. De aard en het karakter van deze vieringen verschillen nogal per parochie. Er zijn plaatsen waar het een tamelijk normale viering is waaraan de prins-carnaval en zijn raad deelnemen, een lezing verrichten en voorbeden zeggen en waarbij de pastoor zijn homilie in het teken van carnaval stelt. Er zijn echter ook plaatsen waar mensen uitbundig verkleed in de kerk zitten, de priester zich tooit met de kleuren van de carnavalsvereniging, de viering in het dialect voorgegaat, waar dweil- of andere carnavalsorkesten mede de muziek verzorgen, waar dansmariekes de viering opluisteren en waar mensen aan het eind hossend door de kerk trekken.
2. Carnaval is geen op zichzelf staand kerkelijk feest dat als zodanig liturgisch gevierd wordt. Het is natuurlijk goed, dat de mensen die carnaval vieren naar de kerk komen om tegenover God van hun goede bedoelingen met dit feest te getuigen en om zegen over de festiviteiten te vragen maar dan dient men zich in te voegen in de normale liturgie zoals bij andere gelegenhedenvieringen gebruikelijk is.
3. De zorg van sommige priesters voor een waardige liturgie heeft er soms toe geleid dat men de Eucharistie vervangen heeft door een viering van het woord. Maar ook dan is er sprake van liturgie en dienen dezelfde regels onderhouden te worden als bij de Eucharistie. Deze woordvieringen zijn echter niet toegestaan op zaterdagavond en zondagmorgen, de tijden waarop de Kerk normaal de Eucharistie viert. Dit zou alleen een optie zijn voor een weekdag of zaterdagmiddag vóór 16.00 uur, terwijl de avondmis gewoon doorgang vindt.

V WOORD- EN COMMUNIEVIERINGEN

ziekencommunie

1. Communievieringen zijn er in de Kerk op de eerste plaats om mensen die niet naar de Eucharistie kunnen komen, zoals zieken en aan huis gebonden bejaarden, de communie niet te onthouden. Zij vinden normalerwijze ten huize van de zieke plaats. Ze bestaan uit een begroeting, schuldbelijdenis, (korte) schriftlezing, Onze Vader, communie, gebed na de communie en zegenbede. Bij de zieke thuis wordt een tafel gereedgemaakt waarop een wit kleed wordt gespreid en een kruis met twee kandelaars met brandende kaarsen en eventueel wijwater wordt klaargezet. Deze communievieringen thuis zijn de taak van de priester of de diaken. In geval van echte noodzaak kan ook een goed geïnstrueerde leek deze communiedienst aan huis leiden.
2. Men dient een duidelijk onderscheid te maken tussen een pastoraal bezoek en het brengen van de ziekencommunie. De communieviering moet niet worden voorafgegaan of gevolgd door een gesprek. Het enige wat wel gepast is, is een biecht na de schuldbelijdenis, als de bedienaar een priester is. De zieke dient zich in alle rust voor te bereiden en de gelegenheid hebben tot dankzegging. Het pastorale bezoek vindt bij voorkeur op een van de dagen ervoor of als het niet anders kan erna plaats.

communievieringen in de kerk

3. In de gewone liturgie kennen wij alleen nog een sobere communieviering in de liturgie van Goede Vrijdag volgens de rubrieken.
4. Woord- en communievieringen op de dag des Heren zijn moeilijk verenigbaar met het feestelijke karakter van die dag die om de viering van de Eucharistie vraagt. In de nieuwe parochies worden daarom niet gestructureerd communievieringen in het weekend in het rooster opgenomen, tenzij na uitdrukkelijke toestemming van de bisschop. Parochies die structureel woord- en communievieringen hebben opgenomen

in het rooster, dienen binnen een jaar (bijvoorbeeld in 3 fases) deze woord- en communievieringen op het vieringenrooster uit te faseren.

5. In de als zodanig aangewezen kerken van de parochie is er minstens één eucharistieviering, in eventuele andere kerken waar er geen vieringen op zaterdagavond of zondagmorgen zijn, worden de gelovigen uitgenodigd elders in de parochie aan de eucharistieviering deel te nemen. Alleen door deelname aan de viering van de Eucharistie vervult men de zondagsplicht.
6. Een woord- en communiedienst mag, tenzij in een acuut geval, nooit in een kerk waar in hetzelfde weekend al een Eucharistie is.
7. Bij het acuut uitvallen van een priester door ziekte kan, indien men op korte termijn geen vervanging kan krijgen, een sobere communieviering gehouden worden. Bij een te voorzien tekort aan priesters (bijv. vakantietijd) dient men een duidelijk verzoek tot het houden van communievieringen bij de bisschop in te dienen. Zonder een dergelijk verzoek worden er geen woord- en communievieringen gehouden.
8. Bij een eventuele communieviering houdt men met het volgende rekening:
 - een diaken kan zich met de hem toekomende liturgische gewaden bekleden; een lekenangelovige kan in albe (toog en superplie) voorgaan. De diaken en lekenangelovige nemen niet plaats op de priesterzetel;
 - wordt er gezongen, dan dient men de gezangen weg te laten die bij de Eucharistie horen: gloria, credo, sanctus, agnus Dei;
 - na een eventuele schuldbelijdenis en kyrie, volgen één of meerdere lezingen van de zondag, onderbroken door een antwoordpsalm; na de voorbede begeeft de gebedsleider zich naar het tabernakel en plaatst de ciborie op een corporale op het altaar. Na het 'Onze Vader' volgen: 'zie het Lam Gods' en de communie. Na de communie bidt men één van de gebeden na de communie uit het rituale van de Viering van de Communie buiten de Mis. Tot slot geeft de diaken de zegen, een leek echter bidt om zegen.
9. De pastoor is verantwoordelijk voor de samenstelling van de Communieviering. Hij wijst ook de gebedsleider aan. Tenzij in een acuut geval, is het normaal dat de gebedsleider op deze zondag deelneemt aan een eucharistieviering in de parochie, waardoor de band met de Eucharistie mede tot uitdrukking komt.

VI OECUMENE

1. Het is goed om samen met onze gescheiden broeders en zusters te bidden om de eenheid onder de christenen, speciaal in de gebedsweek voor de eenheid. Dergelijke oecumenische vieringen kunnen het karakter van een vesperviering krijgen, waarbij meestal de orde van dienst wordt gevolgd die in de gastkerk gebruikelijk is.
2. Het oecumenisch directorium stelt dat deze gebedsdiensten niet gehouden mogen worden op zaterdagavond en zondagmorgen, op tijden dat de Kerk Eucharistie viert.
3. Gezamenlijke eucharistie- of avondmaalsvieringen zijn onder alle omstandigheden verboden.
4. Protestant en anglicanen mogen niet in de katholieke Kerk communiceren. Op deze regel bestaat de volgende uitzondering. Zij mogen in de katholieke Kerk de communie, de ziekenzalving en het sacrament van boete en verzoening ontvangen, als de volgende voorwaarden tegelijk vervuld zijn:
 - er moet stervensgevaar aanwezig zijn;
 - ze moeten er uit vrije wil om vragen;
 - ze moeten zich niet tot een eigen bedienaar kunnen wenden;
 - ze moeten in de goede gesteldheid zijn;
 - ze moeten wat het sacrament betreft het katholieke geloof belijden.

Oosters orthodoxen mogen bovenstaande sacramenten ontvangen als ze er uit vrije wil om vragen en de juiste gesteltenis bezitten.

5. Katholieken mogen bij protestanten en anglicanen nooit bovengenoemde sacramenten ontvangen; bij oosters orthodoxen wel als er geen katholieke geestelijke te bereiken is en als de orthodoxen hen toelaten.
6. Het verschil in benadering van orthodoxen enerzijds en protestanten en anglicanen anderzijds ligt in het feit dat de katholieke Kerk de geldigheid van de deze sacramenten in de oosters orthodoxe kerken wel erkent maar niet bij de protestanten en de anglicanen omdat bij hen een geldig wijdingssacrament ontbreekt.

Huwelijk

7. Oecumenische huwelijksvieringen zijn toegestaan. Vanwege het feit dat de andere christenen in de viering niet kunnen communiceren, wordt in een dergelijke viering niet de Eucharistie gevierd.
8. Vindt een dergelijk huwelijk in een protestantse kerk plaats, dan zal men de orde van de dienst van die kerkelijke gemeenschap volgen. Vindt het huwelijk in een katholieke kerk plaats, dan volgt men de katholieke liturgie. Bij de verdeling van de taken lette men erop dat de priester of diaken de trouwbelofte afneemt omdat dit voor de katholieke Kerk voor de geldigheid van belang is. Is het huwelijk in een protestantse kerk, dient de priester en diaken erop te letten dat hij de delegatie van de plaatselijke pastoor heeft en dat de huwelijksformulieren bij hem worden ingeleverd.

Doopsel

9. Een oecumenisch doopsel is niet mogelijk. Wel is het mogelijk dat een bedienaar van een andere kerkelijke gemeenschap van wie wij de doop erkennen, aanwezig is en een lezing verricht of een gebed zegt.

Uitvaart

10. Omdat iemand ofwel lid van de ene ofwel van de andere is, bestaat er geen oecumenische uitvaart. Wel is het mogelijk met verloop van de bisschop dat een niet-katholieke christen een katholieke uitvaart krijgt. Ook met verloop van de bisschop is het mogelijk dat een protestantse uitvaart gehouden wordt in een katholieke kerk, als bijv. hun eigen kerk te ver weg of te klein is.

VII HET BEWAREN EN VEREREN VAN DE EUCHARISTIE

1. Na de heilige mis wordt de Eucharistie bewaard in een afgesloten ciborie, bedekt met een wit velum. Deze ciborie wordt geplaatst in een inbraakvrij tabernakel waarvan de sleutel onder veilig toezicht wordt bewaard.
2. Het is een goede kerkelijke gewoonte de ciborie in het tabernakel op een corporale te plaatsen. Het is tevens een goede gewoonte minstens aan de voorkant achter het deurtje maar ook tegen de wanden van het tabernakel gordijntjes aan te brengen. Dit alles uit eerbied voor het heilig Sacrament.
3. Het heilig Sacrament kan bewaard worden in een aparte kapel in de kerk die voor iedereen toegankelijk is, maar ook op een waardige plaats op het priesterkoor. Dit kan het tabernakel in het voormalige hoofdaltaar zijn, of, als dit er niet meer is, een zuil midden achter het altaar.
4. Er dient altijd voor gezorgd te worden dat er bij het tabernakel geknield kan worden.
5. Voor het tabernakel en voor het uitgestelde sacrament wordt op één knie geknield.

6. Het verdient aanbeveling in een parochie regelmatig het heilig Sacrament ter aanbidding uit te stellen. Dit is alleen toegestaan wanneer en zolang er mensen ter aanbidding aanwezig zijn. Het sacrament mag niet uitgesteld worden als in de dezelfde ruimte de Eucharistie wordt gevierd. Bij een langdurige uitstelling moet deze voor de viering van de mis worden onderbroken.
7. Het Sacrament kan op diverse manieren worden uitgesteld:
 - de meest eenvoudige manier is het openzetten van de tabernakel deur en het openschuiven van de binnengordijntjes;
 - het is ook mogelijk de dichte ciborie zonder velum op het altaar te plaatsen. Veel parochies hebben voor deze uitstelling een ciborie waarop men een speciale versierde hoge deksel kan plaatsen;
 - de plechtige wijze is door de Hostie in de monstrans op het altaar te plaatsen;
 - bij een langere uitstelling mag men de monstrans op een lichte verhoging op het altaar plaatsen. Het gebruik van de vroegere expositietroon boven het tabernakel is niet meer toegestaan.
8. De uitstelling kan geschieden door de priester of de diaken. In noodgevallen door een aangestelde acolyt, een buitengewone bedienaar van de Eucharistie of een andere leken gelovige die daartoe van de plaatselijke ordinaris de opdracht heeft gekregen. Het is aan te bevelen dat in het laatste geval de eerste of tweede manier van uitstellen wordt gekozen.
9. De teksten en riten vindt u in het rituale 'De heilige communie en de verering van de Eucharistie buiten de mis'.
10. Priester of diaken bekleden zich met albe en stola. Zij dragen een schoudervelum om het heilig Sacrament naar het altaar te brengen als het tabernakel zich verder van het altaar bevindt. De ciborie of de monstrans wordt op het altaar geplaatst. Bij een uitstelling in de monstrans bewierookt de bedienaar de monstrans. Gedurende de uitstelling kunnen gebeden en lezingen uit de Schrift plaatsvinden en kan er gezongen worden. Bij een langdurig uitgesteld Sacrament kunnen ook getijden gebeden worden.
11. Als er een priester of diaken aanwezig is, wordt aan het eind de zegen met het heilig Sacrament gegeven. Er wordt dan een sacramentshymne gezongen, het Sacrament wordt bewierookt als het in de monstrans is uitgesteld, er wordt een voorgeschreven gebed gebeden. Daarna vindt de zegen plaats. Een leken gelovige plaatst na een afsluitend gebed het heilig Sacrament zonder enige bijkomende plechtigheid terug in het tabernakel.
12. Het is zinvol in aansluiting op de Eucharistie, een tijd lang aanbidding van het H. Sacrament te houden. Zo wordt beleefd dat de aanbidding uit de viering van de Eucharistie voortkomt. Een aanbidding als voorbereiding op de mis is minder gepast.
13. Voor het houden van sacramentsprocessies op de openbare weg op plaatsen waar dit geen gevestigd gebruik is, is verlof van de plaatselijke ordinaris vereist. Voor de volgorde van de processie en het (inhoudelijk) vormgeven van een sacramentsprocessie raadplege men de Dienst Liturgie van het bisdom.

VIII HET DOOPSEL VAN KINDEREN

1. Het doopsel van kinderen vindt plaats op zondag vanwege de verbinding met het Paasmysterie dat we op zondag vieren. Het doopsel wordt in een gezamenlijke viering toegediend, aangezien het niet wenselijk is om op een zondag kinderen na elkaar te dopen. Het doopsel is naast de opname in het Christusmysterie tegelijk een opname in de kerkgemeenschap. Het is verkeerd in een afzonderlijke viering als het ware het familiale karakter van het doopsel te benadrukken.
2. Het doopsel mag buiten stervensgevaar alleen worden toegediend door een priester of diaken. De plaats voor het doopsel is de parochiekerk. Het toedienen van het doopsel in woonhuizen of ziekenhuiskapellen is buiten stervensgevaar niet toegestaan.

3. De liturgie van het doopsel volgens het rituale (Het doopsel van kinderen) kent diverse plaatsen in de kerk waar men bidt of plechtigheden verricht.
 - Allereerst wordt de dopeling met ouders en peetouders ontvangen in het portaal of bij de ingang van de kerk. Hier vinden de naamgeving, de eerste beloften en het geven van het kruisteken plaats.
 - Daarna gaat men naar de ambo voor het luisteren naar de schriftlezing, de homilie, de voorbede en exorcismegebed en zalving met catechumenenolie.
 - Vervolgens gaat men naar de doopkapel waar de zegening van het water, de afzwering en de geloofsbelijdenis plaatsvinden. Dan wordt het kind gedoopt. Nadien volgen de verklarende riten die bestaan uit een zalving met chrisma op de kruin, het opleggen van het witte kleed, de overhandiging van de doopkaars en de effeta-ritus.
 - Daarna gaat men naar het altaar om de band tussen doop en Eucharistie aan te geven. Bij het altaar wordt het 'OnzeVader' gebeden.
 - Tenslotte kan men ná de viering naar de Mariakapel gaan voor een toewijding aan Maria.Bij meerdere dopelingen kan de doopkapel te klein zijn. Men kan dan bij het altaar dopen. De gang naar het altaar op het einde is dan niet nodig. De bedienaar keert zich dan alleen naar het altaar.
4. Een gezamenlijke en individuele voorbereiding van de ouders in verband met de godsdienstige opvoeding van de dopeling is van groot belang.
5. De pastoor heeft de verplichting de dopeling in te schrijven in het doopregister van de parochie. Hierin moet naderhand het vormsel, een eventueel huwelijk, een wijding, het afleggen van religieuze geloften bijgeschreven worden

IX OPNAME IN DE KERK VAN VOLWASSENEN

1. De liturgische teksten en riten zijn te vinden in het rituale 'Doopsel van volwassenen'.
2. Het rituale moet worden gebruikt voor personen vanaf 7 jaar. Vanaf 14 jaar moet de kandidaat zijn aanvraag tot opname richten aan de bisschop. Hiervoor zijn formulieren beschikbaar en verkrijgbaar bij het bisdomsecretariaat. De bisschop kan dan zelf de opname verrichten maar meestal zal hij de priester die de voorbereiding mede verzorgd heeft, daartoe delegeren.
3. Bij het doopsel van volwassenen (dus vanaf 7 jaar) dienen alle drie de initiatiesacramenten in één viering te worden toegediend. Het doopsel waarop meteen het vormsel volgt, wordt dan toegediend in het kader van een eucharistieviering waarin de pasgedoopte voor het eerst communiceert. De priester die het doopsel van een volwassene verricht, heeft van rechtswege de bevoegdheid om het vormsel toe te dienen.
4. Vanwege de toediening van het vormsel en de deelname aan de Eucharistie is de bedienaar van het doopsel van volwassenen niet de diaken maar alleen de bisschop en de priester.
5. Indien kinderen van boven 7 jaar worden aangemeld voor het doopsel in verband met een naderende eerste communie, dan is pastoraal meestal niet wijs om het kind in één viering te initiëren. Immers de voorbereiding op de eerste communie en later op het vormsel bieden een geschikte mogelijkheid tot catechese en ingroei in de Kerk. Veelal zal men dan alleen het doopsel toedienen, weliswaar volgens het rituale voor volwassenen, waarbij het kind zelf de vragen beantwoordt, het kwaad afzweert en het geloof belijdt.
6. De voorbereiding van een volwassene op de opname in de Kerk moet gedegen zijn. De catechumeen dient het gebedsleven te praktiseren en trouw aan de zondagse eredienst deel te nemen. Hij dient onderrecht te worden in het katholieke geloof. Dit alles zal een traject van minstens een jaar omvatten.
7. De Bisschop stelt regelingen vast omtrent de aanmelding van volwassenen voor het catechumenaat en de regelingen van het catechumenaat zelf in ons bisdom. Hierover verschijnt een diocesane regeling.

8. De opname van een reeds geldig gedoopte verloopt op de volgende wijze:
 - de kandidaat richt een verzoek tot opname aan de bisschop. Hiervoor is een formulier beschikbaar;
 - de bisschop verricht zelf de opname of delegeert de priester die de kandidaat heeft voorbereid;
 - er vindt een gedegen inleiding in het katholieke geloof plaats, in het bijzonder wat betreft de punten waarin de katholieke Kerk verschilt van de gemeenschap waaruit de kandidaat komt. Ondertussen neemt de kandidaat aan de zondagse eredienst deel, uiteraard zonder te communiceren;
 - de opname vindt plaats tijdens de (zondagse) Eucharistie. De kandidaat zegt samen met de gemeenschap de geloofsbelijdenis en voegt daar persoonlijk aan toe dat hij alles onderhoudt wat de katholieke Kerk leert. Daarna vindt de toediening van het vormsel plaats, als de kandidaat dit nog niet geldig ontvangen heeft. We kunnen ervan uitgaan dat de christenen komend uit de reformatie of uit de anglicana, niet gevormd zijn. Zij die komen uit de oosterse orthodoxie zijn meestal wel gevormd. De priester die iemand in de Kerk opneemt heeft van rechtswege de bevoegdheid tot vormen. In de Eucharistie gaat de nieuwe katholiek voor het eerst te communie.

De juiste teksten voor de opname vindt u als een aanhangsel in het rituale van het doopsel van volwassenen.
9. De pastoor van de parochie draagt er zorg voor dat het doopsel (of de opname) en het vormsel worden ingeschreven in het doopregister van de parochie.

X HET VORMSEL

1. Dit sacrament wordt aan hen die als kind gedoopt zijn, in ons bisdom toegediend op de leeftijd van 11/12 jaar in de laatste leerjaren van het basisonderwijs of de eerste jaren van het voortgezet onderwijs.
2. Wat betreft de viering dient men zich te houden aan het rituale voor het vormsel en de informatiemap die daartoe door het bisdom is uitgegeven. Het probleem dat sommige teksten voor de jongelui te moeilijk zouden zijn, moet allereerst door een goede catechese en niet door versimpeling van de teksten worden opgelost, te meer daar twaalfjarigen in onze cultuur en ook in de benadering van de meeste parochies niet meer als kinderen worden behandeld.
3. De kernrite van het vormsel bestaat in een zalving met chrisma op het voorhoofd die als handoplegging geldt waarbij tegelijkertijd de woorden worden uitgesproken: 'Ontvang het zegel van de Heilige Geest, de gave Gods.'
4. Het vormsel wordt los van een totale initiatie of opname in de Kerk en los van stervensgevaar alleen geldig toegediend door een bisschop of een priester met een volmacht en dat alleen binnen de grenzen van die volmacht. Daarbuiten is de toediening van het vormsel door een priester ongeldig.
5. Het vormsel van reeds eerder gedoopte katholieken buiten de groep 11/12-jarigen kan alleen geldig door een bisschop geschieden of door een priester die daarvoor gedelegeerd is.
6. Delegaties aan priesters voor afzonderlijke gevallen voor een vormsel van een reeds gedoopte katholiek worden niet meer gegeven. Kandidaten kunnen zich bij de gewone vormselplechtigheden in de parochies aansluiten.
Bovendien zal de bisschop kandidaten uitnodigen op Pinksteren naar de kathedraal te komen om uit handen van de bisschop het vormsel te ontvangen.
7. De pastoor van de parochie draagt er zorg voor dat het vormsel wordt ingeschreven in het vormregister van de parochie en dat het vormsel wordt bijgeschreven in de doopregisters van de parochies waar de vormelingen gedoopt zijn. Om dit te kunnen dient van te voren een doopbewijs te worden voorgelegd.

XI HET SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING

1. De teksten en ritens voor dit sacrament zijn te vinden in het rituale 'Orde van dienst voor boete en verzoening'.
2. Er zijn drie wijzen van sacramentele zondevergeving:
 - De vergeving van één boeteling. De boeteling belijdt met een berouwvol hart zijn zonden aan de priester; hij ontvangt de penitentie en de sacramentele absolutie en volbrengt de penitentie.
 - De biechtviering waarin de gelovigen zich gezamenlijk tot God bekeren, hun zonden overwegen, waarna zij individueel bij diverse priesters in de kerk kort hun voornaamste zonden belijden, de penitentie ontvangen en de individuele absolutie, waarna de viering gezamenlijk besloten wordt.
 - De algemene absolutie zonder individuele belijdenis; die kan alleen geldig gegeven worden bij gezamenlijk stervensgevaar wanneer er geen gelegenheid meer is tot individuele belijdenis of wanneer de toeloop van gelovigen voor het sacrament zo groot is, dat niet binnen een redelijke tijd de individuele belijdenis kan worden gehoord. In feite komt deze laatste situatie in onze streken niet voor vooral ook omdat bedevaarten en toeloop bij grote feesten uitgesloten zijn.
3. Het sacrament wordt normalerwijze ontvangen in de biechtstoel of in een biechtkamer in de kerk, maar het sacrament kan daarnaast ook op iedere geschikte plaats ontvangen worden. Alleen een biechtkamer aanbieden waar de penitent tegenover de biechtvader zit, beperkt de vrijheid van de penitent om in redelijke anonimiteit te biechten en is niet volgens de kerkelijke voorschriften.
4. In iedere kerk in ons bisdom moet minstens één biechtstoel, waarin een rasterwerk in de tussenwand is aangebracht, beschikbaar zijn voor het sacrament.
5. In iedere parochiekerk dienen vaste tijden te zijn waarop een priester in de nabijheid van de biechtstoel aanwezig is voor dit sacrament, met name ook vóór de grote feestdagen. Uiteraard kan er ook op afspraak gebiecht worden.
6. Houdt men voor de grote feestdagen boetevieringen, dan dient men in de teksten en de ritens iedere schijn te vermijden dat er sprake is van een sacramentele vergeving. Men dient na de boeteviering de gelegenheid tot persoonlijke biecht te bieden.
7. Wordt de priester bij een zieke geroepen voor de bediening en is de zieke nog bij kennis, dan dient hij de zieke te vragen of deze nog wil biechten en hem de heilzame betekenis van dit sacrament uit te leggen.

XII HET SACRAMENT VAN HET HUWELIJK

1. Een kerkelijk huwelijk is een sacramentele viering als de beide huwendes gedoopt zijn. Het is geen sacramenteel maar een natuurlijk huwelijk als een van de huwendes niet gedoopt is. In beide gevallen wordt het huwelijk in een liturgische viering gesloten.
2. De kern van de (sacramentele) huwelijksviering is de huwelijksconsensus die in een door de Kerk bepaalde vorm tussen bruid en bruidegom wordt uitgewisseld.
3. De kerkelijk erkende vorm van de uitwisseling van de consensus is:
 - de normale canonieke vorm: tegenover de pastoor van de parochie (of diens gedelegeerde) en twee getuigen;
 - in stervensgevaar: tegenover twee getuigen;
 - wanneer de bisschop bij een gemengd huwelijk heeft gedispenseerd in normale canonieke vorm: de publieke vorm die de bisschop bepaalt, meestal het burgerlijke huwelijk.
4. Deze uitwisseling van de consensus vindt in de regel plaats in een groter geheel van ritens en gebeden:

- Voor een huwelijkssluiting in het kader van een mis kiest men alleen als bruid en bruidegom beiden katholiek zijn en de waarde van de Eucharistie beseffen en beleven. Voor de samenstelling van het boekje samen met het bruidspaar kiest men uit de teksten die in het huwelijksritueel staan.
 - Voor een huwelijkssluiting in het kader van een woorddienst kiest men als bruid of bruidegom niet katholiek is of wanneer de Eucharistie geen normale plaats in hun leven heeft. Voor de samenstelling van het boekje samen met het bruidspaar kiest men uit de teksten die in het huwelijksritueel staan. Gaat het om een huwelijk tussen twee gedoopten (katholiek of niet katholiek) dan is het een sacramenteel huwelijk. Is er echter een niet-gedoopte bij betrokken, dan is het een door de Kerk erkend natuurlijk huwelijk. Hiervoor zijn aparte teksten in het ritueel.
 - Huwelijkssluitingen in het kader van een woord- en communieviering zijn in ons bisdom niet toegestaan. Er zijn voldoende priesters om aan de vraag van huwendes naar een mis te voldoen.
 - Voor een huwelijkssluiting met een niet-gedoopte is een aparte viering in het rituele opgenomen. Het gebeurt altijd in het kader van een eenvoudige woorddienst.
5. Net als in iedere liturgie dient ook in de huwelijksliturgie sacrale kerkmuziek onderdeel te zijn van de viering. De huwelijksliturgie is een normale kerkelijke viering waarin de gewone liturgische regels voor de zang gelden. In deze is er geen verschil tussen een Eucharistie en een woorddienst. Staat men zanggroepen van buiten de parochie toe de liturgische zang te verzorgen, dan dienen deze groepen zich liturgische zang eigen te maken vooraleer ze kunnen worden toegelaten.
6. Een kerkelijk huwelijk in de normale canonieke vorm mag alleen gesloten worden in een voor de eredienst bestemde kerk of kapel. Alleen een huwelijk met een niet-gedoopte kan na verlof van het bisdom op een andere passende plaats gevierd worden.
7. Enkele canonieke regels die men in de gaten moet houden:
- Vóór het huwelijk dient de pastoor een canoniek onderzoek in stellen naar de juiste bedoelingen van het paar en of men vrij is van beletsels om het huwelijk aan te gaan. Hiervoor zijn door de kerkprovincie formulieren voorgeschreven. Vereist is voor de gedoopte partijen een geldig doopbewijs dat niet ouder mag zijn dan een half jaar. Dit doopbewijs moet aangeven of uit het doopregister blijkt dat de betrokkene gevormd is, gehuwd is, een wijding heeft ontvangen of religieuze geloften heeft afgelegd. Daarom moet het recent zijn. Doopbewijzen met alleen vermelding van de doop zijn niet voldoende voor de status liber.
 - Een huwelijk moet afgekondigd worden in de parochiekerk van de parochie waar bruid en bruidegom domicilie hebben. Dit kan in onze kerkprovincie bij wijze van voorbede op de laatste zondag(en) voor het huwelijk.
 - Is het huwelijk gesloten dan dient de pastoor het in te schrijven in het huwelijksregister van de parochie en het in te schrijven in of door te geven aan het doopregister van de parochies waarin bruid en bruidegom zijn gedoopt.
 - Alleen de pastoor van de betreffende parochie kan geldig bij een huwelijk assisteren; al betreft het ook parochianen, buiten de parochiegrenzen heeft de pastoor geen bevoegdheid en dus delegatie nodig van de pastoor ter plaatse.
 - Assisteert een andere priester of diaken, dan behoeft hij voor de geldigheid een delegatie van de pastoor ter plaatse of van de bisschop.
 - Dispensatie op straffe van ongeldigheid is nodig bij een huwelijk met een niet-gedoopte; bij een huwelijk met een gedoopte niet-katholiek is alleen verlof nodig dat de geldigheid niet raakt.
 - Een katholiek gedoopte kan alleen een geldig huwelijk (ook met een niet-katholiek) sluiten voor de pastoor en twee getuigen. Wil bijv. de niet-katholieke partij de canonieke huwelijksvorm niet, dan kan dispensatie in de normale canonieke vorm worden aangevraagd.
 - Het burgerlijk huwelijk tussen twee niet-katholiek gedoopten of twee ongedoopten wordt door de Kerk als een geldig huwelijk erkend. Zij kunnen, na burgerlijke scheiding, niet met een katholiek trouwen tenzij het eerste huwelijk kerkelijk is nietig verklaard of ontbonden.

XIII HET SACRAMENT VAN DE ZIEKENZALVING

1. De ziekenzalving kan worden toegediend aan gelovigen die tot de jaren van verstand gekomen zijn (boven de zeven jaar) en door ziekte of ouderdom in stervensgevaar zijn. Het kan ook worden toegediend vóór een ernstige operatie waarbij levensgevaar aanwezig is.
2. Het sacrament van de ziekenzalving kan alleen door bisschoppen en priesters worden toegediend.
3. Het is de plicht van iedere gelovige die voor een zieke zorgt, heel bijzonder voor hen die ambtshalve pastoraal ondersteunend zijn zoals diakens en pastoraal werkenden, om de ernstig zieke gelovige naar het ontvangen van het sacrament van de zieken te begeleiden en tijdig een priester bij de zieke te roepen.
4. Bij een ziekenbezoek kan de diaken of pastoraal werkende de zieke een ziekenzegen geven. Op het moment dat het aangewezen is de ziekenzalving toe te dienen, is de ziekenzegen geen normaal alternatief.
5. Het is normaal dat de zieke voor het ontvangen van het sacrament van de zieken eveneens, indien mogelijk, het sacrament van boete en verzoening ontvangt. De diakens en pastoraal werkenden of andere gelovigen die de zieke begeleiden, dienen hem ook op het ontvangen van dit sacrament voor te bereiden. Uiteraard bespreken de priesters het ontvangen van dit sacrament met de zieke.
6. Zo mogelijk ontvangt de zieke na het ontvangen het sacrament van de zieken de heilige communie. Ook de andere aanwezigen kunnen de heilige communie ontvangen als ze daartoe in de goede gesteltenis verkeren. Als over dit laatste twijfel bestaat, omdat de meeste aanwezigen bijvoorbeeld nauwelijks praktiseren, lijkt het beter alleen aan de zieke de communie uit te reiken.
7. Het sacrament van de zieken kan ook tijdens de viering van de Eucharistie worden toegediend. Daarvoor is een apart formulier 'voor de zieken' dat mag worden gebruikt, behalve op zondagen in de sterke tijden, Aswoensdag, de dagen van de Goede Week wanneer de mis van de dag moet worden genomen.
8. Het is mogelijk het sacrament van de zieken aan een groep mensen tegelijk toe te dienen, al dan niet in het kader van een eucharistievering. Men dient dan de individuele ontvangers van dit sacrament goed voor te bereiden om te voorkomen dat het sacrament om louter devotionele redenen of als een verzeke- ring op lange termijn wordt beschouwd.
9. Het sacrament van de zieken kan opnieuw ontvangen worden als de zieke na herstel opnieuw ziek wordt of als dezelfde ziekte verslechtert.
10. Het eigenlijke sacrament van de stervenden is het Viaticum of de heilige teerspijze. Dit is de laatste communie als het voedsel voor onderweg op de laatste reis. Als de stervende bij kennis is, dienen degenen die hem begeleiden ervoor te zorgen dat hij het viaticum ontvangt.
11. Het sacrament van het viaticum kan ook tijdens de viering van de Eucharistie worden toegediend. Daarvoor is een apart formulier 'bij de toediening van het viaticum' dat mag worden gebruikt behalve op zondagen in de sterke tijden, Aswoensdag, de dagen van de Goede Week wanneer de mis van de dag moet worden genomen.
12. De priester die het sacrament van de zieken toedient of het viaticum geeft aan de stervende kan hem de pauselijke zegen geven die een volle aflaat verleent op het moment van sterven. De voorwaarden voor deze volle aflaat zijn de normale: biecht en communie en gebed tot intentie van de paus.
13. Het is een christelijke plicht de stervende met gebeden en lezingen uit de Heilige Schrift bij te staan. Het is de taak van allen die de pastorale zorg voor zieken en stervenden hebben, te zorgen dat dit gebeurt. Zij kunnen dit zelf doen of de naasten van de zieke de gebeden van de Kerk voor de stervenden ter hand stellen zoals die bijv. in het klein rituale staan.

XIV HET GETIJDENGEBED

1. Het getijdengebed is het dagelijkse gebed van de Kerk waarin zij haar taak als biddende gemeenschap tegenover God vervult, allereerst door de clerici en de religieuzen die zich, ieder op eigen wijze, tot het bidden van dit gebed verplicht hebben maar ook door gelovigen die vrijwillig, alleen of in gemeenschap, dit gebed op zich nemen.
2. Het getijdengebed bestaat uit het morgengebed (de lauden) en het avondgebed (de vespers) als de voornaamste gebedstijden. Daarnaast zijn er drie kleine gebedstijden overdag waaruit clerici die daartoe verplicht zijn, één voor hen passende gebedstijd kiezen. Er is een lezingendienst die op willekeurig welk uur van de dag gebeden kan worden en tenslotte de dagsluiting (de completen).
3. Tot het privaat of in gemeenschap bidden van het gehele getijdengebed zijn alle transeunte diakens en priesters verplicht. Tot het dagelijks bidden van het morgengebed (lauden) en avondgebed (vespers) zijn ook alle permanente diakens verplicht.
4. Het is zeer aan te bevelen dat in een parochie het getijdengebed in de parochiekerk minstens gedeeltelijk wordt gebeden. Hierbij valt allereerst te denken aan de lauden en de vespers. Zij kunnen op de gewone dagen samen worden gebeden en op feestdagen plechtig worden gezongen. Het is aan te bevelen dat aan de vooravond van de uitvaart van een gelovige de vespers voor de overledenen worden gezongen.
5. Het is mogelijk de lauden of de vespers te integreren in de Mis. Na de openingszang (die ook de hymne kan zijn), het kruisteken en de begroeting van de Mis volgen dan de psalmen en de antifonen. Dan gaat de Mis verder met het gloria als dit is voorgeschreven of anders het collectagebed. In plaats van de voorbede kan men ook de slotgebeden van de getijden nemen. Na de Communie wordt dan voor het gebed na de Communie het benedictus of magnificat met antifoön gezegd of gezongen.
6. Ook bij het gemeenschappelijk getijdengebed kunnen leken voorgaan. Is er een priester of diaken aanwezig, dan zal hij de viering openen, de slotgebeden inleiden, het Onze Vader aanheffen en het slotgebed bidden en de zegen geven. Indien een leek voorgaat, geeft hij de zegen niet maar bidt om zegen over allen.
7. Men dient de verschillende getijden op de juiste tijd van de dag te bidden. De lauden zijn het eerste gebed in de morgen. De vespers bidt men op het uur dat de avond valt. De kleine uurtjes bidt men op de voormiddag, rond het middaguur en in de namiddag. De dagsluiting (de completen) later in de avond voor het slapen gaan. De lezingendienst kan men op welk uur van de dag ook bidden.
8. Bij de zondag hoort het Te Deum aan het slot van de lezingendienst in het getijdengebed, behalve in de Veertigdagentijd.

XV ZEGENINGEN

1. Vele zegeningen zoals die van het water, van de as, van kaarsen, van palmtakken staan in het Altaarmis-saal. Maar daarnaast is er ook een apart boek met zegeningen. Dit is echter nog niet in zijn geheel in het Nederlands uitgegeven. Verschillende zegeningen echter zijn opgenomen in het Kleine Rituale.
2. De zegeningen van een kerk, van een altaar en van een kerkhof zijn aan de diocesane bisschop of aan de plaatselijke ordinaris (bisschop en vicarissen) voorbehouden. Alle andere zegeningen kunnen door priesters verricht worden. De meeste ook door diakens tenzij de liturgische boeken anders aangeven. Ook leken kunnen onder bepaalde voorwaarden sommige zegeningen verrichten.

3. Als priesters of diakens bepaalde voorwerpen zegenen, dienen ze altijd een zegengebaar over dat voorwerp te maken ook al staat het niet in het betreffende gebed aangegeven. Leken maken nooit het zegengebaar.

Priesters en diakens dragen bij het zegenen een stola (eventueel over de dagelijkse kleding).

INDEX

- A**
- Acoliet, 8, 9, 16, 17, 18, 21, 22, 27, 34
 - Advent, 6, 7, 9, 14, 19, 28
 - Albe, 8, 9, 15, 25, 32, 34
 - Alleluia, 6, 13, 19, 20, 25, 28
 - Allerheiligste, 10, 12, 29
 - Altaar, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 34, 35, 41
 - Ambo, 9, 10, 17, 19, 20, 21, 35
 - Amict, 8, 9, 25
 - Antwoordpsalm, 6, 13, 17, 19, 28, 32
 - Aswoensdag, 16, 39, 40
 - Avondwake, 30
- B**
- Begroeting, 18
 - Biechtstoel, 10
 - Bisschop, 5, 11, 12, 15, 16, 18, 20, 23, 25, 28, 29, 30, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 41
 - Boete en verzoening, 33, 37, 39
 - Brood en wijn, 11
 - Buitengewone bedienaar van de Communie, 16
 - Bursa, 17, 21
- C**
- Cantor, 17, 19, 20, 21
 - Carnavalsmissen, 31
 - Catechumenaat, 36
 - Ceremoniaris, 17
 - Ciborie, 8, 11, 12, 23, 32, 34
 - Ciborieschaal, 21, 22, 23, 24, 26
 - Collectagebed, 19
 - Communiceren, 11, 23, 26, 27, 33, 36
 - Communie, 6, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 39, 40
 - Communiedienst, 16, 32
 - Communieritus, 23
 - Concelebratie, 8, 11, 13, 25
 - Consecratie, 11, 12, 13, 14, 22, 23, 25, 26
 - Corporale, 17, 21, 24, 26, 32, 34
 - Credens, 17
 - Credo, 7, 32
 - Crematorium, 30, 31
- D**
- Dalmatiek, 8, 9
 - Diaken, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40
 - Directorium, 6, 7, 29, 33
 - Doopsel, 10, 15, 16, 34, 35, 36
 - Doopvont, 10
 - Dwaal, 9, 17
- E**
- Eerbiedsbetuigingen, 11
 - Embolisme, 12, 23, 28
 - Epiclese, 13, 22, 25, 26
 - Eucharistie, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40
 - Eucharistisch gebed, 22
 - Evangelarium, 11, 12, 14, 17, 18, 20
 - Evangelie, 6, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 25, 28, 29
- F**
- Feesten, 7, 14, 19, 20, 22, 28, 37
 - Functies, 8, 15, 17
- G**
- gebedsleider, 32, 33
 - Gebedsleiders, 9
 - Gedachtenissen, 7
 - Geloofsbelijdenis, 7, 12, 13, 20, 29, 35, 36
 - Gelovigen, 4, 6, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 31, 32, 37, 39, 40
 - Getijdengebed, 6, 12, 16, 40, 41
 - Gezinsvieringen, 29
 - Gloria, 6, 7, 18, 19, 20, 32, 40
 - Goede Vrijdag, 6, 9, 11, 32
- H**
- Handen, 11, 12, 13, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 37
 - Heilige vaten, 11
 - Homilie, 13, 15, 20, 28, 29, 31, 35
 - Hoofdaltaar, 9, 10, 34
 - Hoofdcelebrant, 8, 11, 12, 13, 18, 23, 25, 26
 - Hoogfeest, 7
 - Hosties, 11, 24
 - Hostieschalen, 11, 17, 24
 - Huwelijk, 15, 21, 27, 30, 33, 35, 38, 39
- I**
- Intentie, 15, 21

Intochtsprocessie, 17, 18

K

Kazuifel, 8, 25
Kelk, 11, 13, 14, 15, 17, 21, 22, 23, 24, 26, 27
Kinderwoorddienst, 30
Kniebuiging, 11
Knielen, 13
Koor, 16, 17, 19, 20, 27, 28
Koorkap, 8
Koorkleding, 8
Kruisbeeld, 11, 14, 18
Kus, 11
Kyrie, 18, 19

L

Lauden, 14, 29, 40
Lectionarium, 17, 18, 19, 30
Lector, 16, 17, 18, 19, 21, 24
Leek, 16, 20, 30, 32, 33, 40
Lekengelovigen, 15, 16, 30
Lezing, 6, 7, 17, 20, 28, 29, 30, 32, 34, 40
Lichaamsbuiging, 12
Lichaamsexpressie, 11
Liturgie van het Woord urgie van het Woord, 6, 15
Liturgische kalender, 6
Liturgische kleding, 8, 9, 17, 31
Liturgische kleur, 8, 9

M

Mijter, 28, 29
Misdienaar. *Zie Acoliet*
Misformulier, 6, 7
Missaal, 7, 15, 17, 18, 21, 22, 24, 27, 29
Monstrans, 8, 34, 35

O

Oecumene, 33, 34
Openingsriten, 18
Opname in de kerk, 35
Orgel, 28

P

Paaskaars, 10, 14, 30, 31
Paastridium, 6
Paaswake, 6, 9, 10
Palla, 17, 21, 22
Palmzondag, 6, 9, 16
paramenten. *Zie Liturgische kleding*
Parochiepatroon, 7
Pastoraal bezoek, 32
Pastoraal werkenden, 9, 16

Pinksteren, 9, 10, 20, 37
Prefatie, 7, 12, 22, 25, 28
Priester, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40
Priesterkoor, 9, 10, 12, 23, 28, 29, 34
Psalmist, 17, 19
Pyxis, 8, 11

S

Sacristie, 13, 17, 25, 26, 29
Schoudervelum, 8, 34
Schuldbelijdenis, 18
Sequentie, 20
Singel, 8, 9, 25
Slotdoxologie, 22
Slotriten, 24
Staan, 13
Stadspatroon, 7
Staf, 28, 29
Stille Zaterdag, 6
Stilte, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24
stola, 8, 9, 25, 34, 41
Stola, 8
Superplie, 8, 9, 32

T

Tabernakel, 10, 11, 12, 23, 24, 32, 34, 35
Taken, 15
Te Deum, 41
Toog, 8, 9, 32

U

Uitvaart, 6, 10, 16, 21, 25, 30, 31, 34, 40

V

Veertigdagentijd, 9, 14, 19, 20, 28, 41
Verkondiging, 14, *Zie Homilie*
Vespers, 14, 29, 40
Viaticum, 6, 40
Vormsel, 15, 21, 27, 29, 30, 35, 36, 37
Votiefmissen, 9

W

Wierook, 13, 14, 17, 20, 21, 25
Witte Donderdag, 6, 9
Woord en Communieviering, 30
Woord- en communievieringen, 6, 32

Z

Zang, 28

Zegen, 24

Zegeningen, 16, 41

Zetel, 9, 10, 15, 17, 18, 21

Ziekencommunie, 32

Ziekenzalving, 33, 39

Zitten, 13

Zondag, 6, 7, 9, 14, 16, 19, 22, 28, 30, 32, 33, 35,
39, 41